



PROCEEDING :

REFERENDUM 2024

THE WAY TO CONSTITUTIONAL
AMENDMENT , 14TH JUNE 2024





EXECUTIVE SUMMARY OF THE PUBLIC SEMINAR: REFERENDUM 2024 AND THE WAY TO CONSTITUTIONAL AMENDMENT

Date: June 14, 2024, 10:00 AM - 12:30 PM

Organized by:

- The Office of Innovation for Democracy, King Prajadhipok's Institute
- Konrad Adenauer Stiftung, Thailand
- Institute of Democratization Studies (iDS)

Keynote Presentation: "Unlocking Referendum Conditions Towards a People's Constitution" by H.E. Chaturon Chaisang, Member of Parliament, Pheu Thai Party

Mr. Chaturon Chaisang emphasized the critical debate on whether to hold two or three referendums, with the government deciding on three. The key issues involve the referendum questions and process. The first approach involves approval for drafting a new constitution without altering Sections 1 and 2, while the second approach combines the questions, arguing that the constitution does not prohibit changes to Sections 1 and 2 and that one question might impede the other. He highlighted the need to consider electronic voting, cost-saving measures, and ensuring equal campaigning opportunities for both sides. A well-designed referendum law is crucial for paving the way to constitutional amendments.

Public Seminar: "Solution for Referendum Paving the Way to a Democratic Constitution"

Hon. Parit Wacharasindhu, Member of Parliament, Move Forward Party

Mr. Parit Wacharasindhu addressed the necessity of an impartial and fair Referendum Act. He criticized the double majority rule in the current act, which requires over half of eligible voters to participate and over half of actual voters to approve for legal effect. This rule allows opponents to invalidate the referendum by abstaining. He proposed changing to a single majority rule. Additionally, he called for more flexibility in the Election Commission to save costs and time, such as scheduling referendums with national or local elections and enabling online petitioning for referendums. Mr. Parit expressed readiness to support any political party's draft of the Referendum Act if it adhered to these principles.

Mr. Sirote Klampaiboon, Independent Scholar

Mr. Sirote Klampaiboon highlighted referendums as essential for direct democracy, allowing people to express their will on laws and policies. He stressed that referendum questions should be simple and clear, emphasizing substance over process. He noted that the 2017 referendum lacked free expression and campaigning opportunities. Future referendums must avoid state interference and allow full public campaigning to ensure true democratic processes.

H.E. Pongthep Thepkanjana, Former Deputy Prime Minister

Mr. Pongthep Thepkanjana supported other speakers' views, noting that the 2017 referendum was flawed due to one-sided campaigning and the double majority rule. He advocated for streamlining the referendum process to save time and resources, aiming for a new constitution by 2027 due to the lengthy legislative process.

H.E. Nikorn Chamnong, Chairman of the Subcommittee on Public Opinion on Constitutional Referendum

H.E. Nikorn Chamnong provided a comprehensive critique of the 2021 Referendum Act, emphasizing its ineffectiveness due to the double majority rule. He pointed out that insufficient voter turnout could waste around 3 billion baht and that laws should be designed to prevent political maneuvering and delays. Nikorn highlighted the urgency of fast-tracking the new act to be ready by November 2024, aiming for a February 2025 referendum alongside local elections to save costs. He argued that the current double majority rule poses a significant risk to the effectiveness and financial viability of referendums, as it could be exploited by opponents who choose to abstain rather than vote against the referendum. By shifting to a single majority rule, the process would be more straightforward and less susceptible to manipulation.

Nikorn also stressed the importance of removing legislative and procedural obstacles to drafting a new constitution. He suggested that amendments should be approached gradually to build consensus and avoid contentious disruptions. Nikorn advocated for the integration of direct democracy mechanisms and modern technology to facilitate more frequent and cost-effective referendums. His vision included leveraging digital tools to enhance voter engagement and participation, making the referendum process more accessible and efficient.

Dr. Stithorn Thananithichot, Director of the Office of Innovation for Democracy, King Prajadhipok's Institute

Dr. Stithorn Thananithichot called for comprehensive amendments to the Referendum Act and related laws. He suggested that referendums could cover new constitutions, laws, and major decisions. Questions could be formatted beyond yes/no, including multiple choice for more nuanced public expression. He also recommended flexible methods like postal and online voting, which could be adapted for local levels, enhancing public participation.

Roundtable Discussion Highlights

Mr. Parit Wacharasindhu extended Dr. Stithorn's points, advocating for addressing the double majority rule and expanding question formats. He reiterated the Move Forward Party's support for drafting a constitution that can amend all sections, excluding only Sections 1 and 2, and insisted on a fully elected Constitutional Drafting Assembly for legitimate representation.

Mr. Nikorn Chamnong emphasized removing obstacles to drafting the constitution and suggested gradual amendments to reach consensus. He stressed the integration of direct democracy mechanisms and the use of technology to facilitate frequent and budget-friendly referendums. Nikorn reiterated his commitment to ensuring that the referendum process is accessible, efficient, and truly reflective of the people's will. He underscored the necessity of legislative reforms that support transparent and democratic practices, fostering an environment where the public can actively participate in shaping their constitution.

Mr. Pongthep Thepkanjana suggested using technology to enhance direct democracy, allowing for frequent and cost-effective referendums at all levels, ensuring decisions align with public desires.

Recommendations

- **Change from double majority to single majority:** To avoid dual-layer traps, especially the first layer requiring over half of eligible voters, which could be exploited by opponents abstaining.
- **Cost-effective and time-efficient referendum methods:** Including electronic voting and scheduling referendums with elections.
- **Timely readiness of the new Referendum Act:** To align with national or local elections, encouraging voter participation and saving time and resources.
- **Multiple choice questions in referendums:** For more accurate public expression beyond simple yes/no questions.
- **Full campaigning opportunities for all viewpoints:** Ensuring fair consideration and preventing one-sided campaigning.

The aim is to ensure referendums are fair, efficient, and truly reflective of the public's will, facilitating the development of a democratic constitution.



บทสรุปผู้บริหาร

**เวทีสัมมนาสาธารณะ เรื่อง “ทางออกประชาคม
ปูทางสู่รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย”**

วันที่ 14 มิถุนายน 2567, 10.00 - 12.30 น.

โดย สำนักนวัตกรรมเพื่อประชาธิปไตย สถาบันพระปกเกล้า ร่วมกับ

มูลนิธิคอนราด-อาเดเนาาร์ ประจำประเทศไทย และสถาบันศึกษาพัฒนาประชาธิปไตย

**ปาฐกถาพิเศษในหัวข้อ “ปลดล็อกเงื่อนไขประชาคม สู่รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” โดย นาย
จาดรนต์ ฉายแสง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร บัญชีรายชื่อ พรรคเพื่อไทย**

ถึงแม้ว่า ณ ปัจจุบันยังคงมีข้อถกเถียงว่าควรทำประชาคมติ สองครั้ง หรือ สามครั้ง อย่งไร
ก็ตามรัฐบาลได้ลงมติว่าจะให้มีการทำประชาคมติ สามครั้ง ดังนั้นประเด็นจึงอยู่ที่คำถามประชาคมติ
และการทำประชาคมติ ว่าด้วยคำถามประชาคมติมีการแบ่งออกเป็นสองแนวทางได้แก่แนวทางแรก
เห็นชอบจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่หรือไม่ และรัฐธรรมนูญใหม่นี้ร่างรัฐธรรมนูญจะไม่แก้เนื้อหาใน
หมวด 1 และ 2 ขณะที่แนวทางที่สองเห็นว่าการเอาสองคำถามไปรวมกัน เพราะคนที่ยึดแนวทาง
หลังเห็นว่ารัฐธรรมนูญไม่ได้ห้ามแก้ไขหมวด 1 และ 2 อีกทั้งเห็นว่าคำถามหนึ่งอาจเป็นอุปสรรคต่ออีก
คำถาม ถัดมาว่าด้วยการทำประชาคมติจำเป็นต้องพิจารณาอาทิ การออกเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์
หรือการทำประชาคมติในเวลาใดที่อาจทำให้ประหยัดค่าใช้จ่าย และประเด็นที่สำคัญคือการเปิดให้
ทั้งฝ่ายเห็นชอบและไม่เห็นชอบ มีโอกาสถรณรงค์อย่างเท่าเทียมกัน การทำประชามติจึงเป็นเงื่อนไข
ที่สำคัญมาก เพราะเป็นการเปิดทางไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญ การจัดทำแก้ไข พ.ร.บ.ประชาคมติ จึง
เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องออกแบบให้ดี และเปิดโอกาสให้ถกเถียงเรื่อง อื่น ๆ ต่อไป

การสัมมนาสาธารณะ ในหัวข้อ “ทางออกประชามติ ปูทางสู่รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย”

นายพิรัชต์ วัชรสินธุ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร บัญชีรายชื่อ พรรคก้าวไกล

พ.ร.บ.ประชามติเป็นกฎหมายที่ใช้ในการทำประชามติทุกเรื่อง ควรออกแบบกติกาโดยที่ไม่ได้ตั้งธงไว้กับสิ่งใด และต้องเป็นธรรมกับทุกฝ่ายที่สุด นอกจากนี้จำเป็นต้องแก้ไขกติกา double majority หรือเสียงเกินกึ่งหนึ่งสองชั้นที่อยู่ใน พ.ร.บ.ประชามติปัจจุบัน เพราะเงื่อนไขสองชั้นที่ระบุให้ชั้นแรกต้องเกินเสียงกึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิลงประชามติ และชั้นที่สองต้องเกินกึ่งหนึ่งของคะแนนผู้มาใช้สิทธิจึงมีผลทางกฎหมาย ซึ่งฝ่ายที่ไม่ต้องการให้แก้ไขสามารถคว่ำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้ด้วยการไม่มาใช้สิทธิ ดังนั้นเห็นสมควรให้แก้ไขกติกาเป็น single majority ลำดับถัดมาสิ่งสำคัญอีกสองประการได้แก่ ประการแรกจำเป็นต้องให้คณะกรรมการเลือกตั้งมีความยืดหยุ่นมากขึ้นเพื่อประหยังบประมาณ และเวลาในการจัดประชามติ เช่น กำหนดให้วันทำประชามติตรงกับวันเลือกตั้งระดับชาติหรือท้องถิ่น ในส่วนของประเด็นที่สองต้องทำให้ประชาชนเข้าชื่อประชามติแบบออนไลน์ได้ ดังนั้น ร่าง พ.ร.บ.ประชามติที่จะเสนอไม่ว่าจะเป็นของพรรคการเมืองใด ตนพร้อมจะสนับสนุนหากยึดหลักการดังกล่าว

นายศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์ นักวิชาการอิสระ

ประชามติเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยทางตรงให้ประชาชนสะท้อนความต้องการที่มีต่อกฎหมายและนโยบาย แกนกลางของการทำประชามติจะต้องเดินไปตามหลักการว่า อำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน ฉะนั้นการยืนยันอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชนคำถามในการทำประชามติจะต้องเรียบง่าย ให้ประชาชนเข้าใจประเด็นที่จะสอบถามความเห็นชอบ เนื้อหาจึงควรจะสำคัญกว่ากระบวนการ เพื่อสะท้อนประชาธิปไตยทางตรงให้มากที่สุด นอกจากนี้ การทำประชามติเพื่อเห็นชอบรัฐธรรมนูญฯ พ.ศ. 2560 นั้น ไม่เปิดให้มีการแสดงออกและรณรงค์อย่างเสรี ดังนั้นการทำประชามติรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ต้องไม่เปิดให้รัฐเข้าแทรกแซงกระบวนการพร้อมกับเปิดให้ประชาชนสามารถรณรงค์ได้เต็มที่

นายพงศ์เทพ เทพกาญจนา อดีตรองนายกรัฐมนตรี และคณะกรรมการศึกษาแนวทางทำประชามติ

เห็นด้วยกับผู้อภิปรายท่านอื่น ที่ว่าการทำประชามติในปี พ.ศ.2560 นั้น ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการทำประชามติ เพราะห้ามติ เป็นการรณรงค์ฝ่ายเดียว และการให้มี double majority ทำให้สามารถใช้วิธีการไม่มาลงคะแนนเพื่อล้มประชามติได้ ส่วนตัวตนมีความมุ่งมั่นในการลดขั้นตอน

และจำนวนครั้งในการทำประชามติ เนื่องจากค่านึงถึงเวลาที่เสียไปและงบประมาณที่ต้องใช้ ถึง กระนั้นปัญหาของการทำประชามติในการแก้ไขรัฐธรรมนูญในครั้งนี้คือ กว่าจะผ่าน ร่าง พ.ร.บ. ประชามติ แล้วได้ทำประชามติเร็วสุดปี พ.ศ.2568 นำไปสู่ความยืดเยื้อลงเอยด้วยได้รัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่ปี พ.ศ.2570 ซึ่งตนเห็นว่าใช้เวลานานเกินไป

นายนิกร จำนง ประธานคณะกรรมการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับแนวทาง ในการทำประชามติเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ

นายนิกรกล่าวว่า พ.ร.บ.ประชามติฯ พ.ศ.2564 นั้น ไม่สามารถใช้งานได้จริง เนื่องจากติด เงื่อนไข double majority ดังที่หลายท่านกล่าวไป และตนต้องการให้ประชาชนแสดงออกได้มาก ที่สุด หากมีเงื่อนไข double majority จะทำให้เงินงบประมาณราว 3 พันล้านบาท เสียเปล่าหาก ผู้มาใช้สิทธิ์ไม่ถึงกึ่งหนึ่ง และก็เป็นช่องทางให้เกิดการเล่นการเมืองเพื่อล้มประชามติได้ ตนเห็นว่าการ ออกแบบกฎหมายต่าง ๆ จึงควรต้องคำนึงถึงช่องทางการถูกการเล่นการเมืองด้วย ทั้งการ รณรงค์ ประดิษฐ์วาทกรรมไม่ให้ออกมาใช้สิทธิ์ หรือการร้องศาลต่าง ๆ ที่อาจทำให้กระบวนการ ล่าช้า ซึ่งตนได้พยายามเร่งรัดกระบวนการ เนื่องจากเสียเวลาไป 4 เดือน จึงจำเป็นต้องนำเข้า ครม. ในวันที่ 18 มิ.ย. ซึ่งไม่น่าติดอุปสรรค โดยรวมในเรื่องประชามตินั้น อยากรู้เสร็จสิ้นแน่นอน เร็วที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เร็วที่สุดคือ พ.ร.บ.เสร็จสิ้น เดือนพฤศจิกายน 2567 และได้ทำ ประชามติครั้งแรก ในเดือนกุมภาพันธ์ 2568 พร้อมกับการเลือกตั้งเทศบาล ซึ่งก็จะสามารถ ประหยัดงบประมาณได้ หากทำประชามติช่วงเดียวกับการเลือกตั้ง ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุด ใน สถานการณ์ปัจจุบัน

ดร.สตีล ธานานิติโชติ ผู้อำนวยการสำนักนวัตกรรมเพื่อประชาธิปไตย

เห็นว่าการแก้ไข พ.ร.บ.ประชามติฯ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องควรต้องเป็นการสังคายนา ครั้งใหญ่ เราสามารถลงประชามติครอบคลุมทั้งในเรื่องของการจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่ทั้งฉบับ กฎหมายใหม่ และการตัดสินใจในเรื่องสำคัญ เพียงแต่วิธีการตั้งคำถามวันนี้อาจจะคิดบนโจทย์ คือการเห็นชอบไม่เห็นชอบ แต่ในระดับสากล มีสองแบบเป็นอย่างน้อย ได้แก่ ในแบบ yes/no question และอีกแบบคือ multiple choice จึงเป็นไปได้หรือไม่ที่จะออกแบบเพื่อคำถาม ประชามติในรูปแบบอื่น ๆ ด้วย ไม่จำเป็นต้องเป็นคำถาม yes/no ทุกเรื่อง ซึ่งจะช่วยคลายล็อกใน เรื่องอื่น ๆ นอกจากนี้จำเป็นต้องออกแบบให้การทำประชามติมีความยืดหยุ่น เช่น สามารถทำผ่าน ทางไปรษณีย์และออนไลน์ได้ เรื่องนี้จะโยงสู่เกณฑ์และวิธีการตั้งคำถาม เราไม่จำเป็นต้องมี

ทางเลือกเดียวสำหรับทุกเรื่อง และเมื่อการทำประชามติสามารถเข้าถึงง่าย และใช้ได้ทั่วไป อาจนำไปปรับใช้กับระดับท้องถิ่น ทำให้ประชาชนสามารถแสดงออกและตัดสินใจได้มากขึ้น

การอภิปรายโต๊ะกลมหลังจากรายการ

พิธีรัฐ วัชรสินธุ กล่าวต่อยอดประเด็นจาก ดร.สตีธร โดยเสริมว่าแม้สิ่งที่ทำให้เราต้องถกกันในเรื่องของประชามติคือเรื่องกติกา double majority แต่เห็นด้วยว่าหากแก้ไขแล้วควรจะแก้ในเรื่องอื่น ๆ ด้วย ทางพรรคก้าวไกลเองมีความคิดและได้เสนอในส่วนรายละเอียดไม่ว่าจะทั้งวิธีหรือรูปแบบของตัวเลือกให้เป็นมากกว่าแค่ yes/no question ส่วนอีกสองประเด็นที่เหลือประเด็นแรก พรรคก้าวไกลจะใช้เวลาที่เหลือในการเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนคำถามประชามติขอยืนยันว่าการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ควรจะทำได้ทุกหมวด ครอบคลุมที่ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง และ ประเด็นที่สอง สสร. ต้องมาจากการเลือกตั้ง 100 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งจะทำให้มีโอกาสที่เนื้อหาร่างรัฐธรรมนูญมีเนื้อหาที่ชอบธรรมและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย เพราะทุกคนมีตัวแทนความคิดนั่งอยู่ใน สสร. ผ่านการเลือกของประชาชน

ด้านนายนิกร จำนง เผยว่าควรถอดสิ่งนี้อาจเป็นอุปสรรคในการจัดทำรัฐธรรมนูญออก เพราะในรัฐบาล มีคนที่ไม่ต้องการแก้รัฐธรรมนูญเช่นกัน แต่คนเหล่านี้ยินยอมภายใต้เงื่อนไขว่ารัฐบาลจะจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่โดยไม่แตะเนื้อหาหมวด 1 และ 2 ควรจัดทำให้เสร็จสิ้นก่อน ไม่ใช่ว่าจะแก้ไม่ได้ตลอดไป ตนเห็นว่า การจะแก้ไขรัฐธรรมนูญควรค่อย ๆ แก้เพื่อให้ทุกฝ่ายเห็นพ้อง ดีกว่าไม่ได้ แก้อะไรเลย ด้านนายพงศ์เทพ เทพกาญจนา เห็นว่าควรมีการใช้กลไกและเทคโนโลยีเอื้อให้เกิดประชาธิปไตยทางตรง สามารถทำได้หลายครั้งไม่ว่าจะเป็นในระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ ทั้งยังมีผลให้การตัดสินใจของผู้บริหารตรงใจประชาชนมากขึ้น หากแก้พ.ร.บ. ไปสู่จุดดังกล่าว จะช่วยทำให้การทำประชามติไม่ใช่เรื่องใหญ่ ไม่สิ้นเปลืองงบประมาณ

ข้อเสนอแนะ

1. แก่กติกาจาก double majority มาเป็น single majority : เพื่อให้การออกเสียงประชามติไม่ติดกับดักสองชั้น โดยเฉพาะชั้นแรกที่กำหนดว่าต้องเกินกึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิประชามติ มิฉะนั้นอาจเอื้อให้ผู้ไม่ต้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญเลือกใช้กลยุทธ์ไม่ไปใช้สิทธิ
2. ควรพิจารณาแนวทางการทำประชามติที่ประหยัดทั้งงบประมาณ และเวลา: ด้วยการเปิดช่องทางให้ประชาชนสามารถทำประชามติผ่านทางอิเล็กทรอนิกส์ พร้อมกับพิจารณาให้วันประชามติตรงกับวันเลือกตั้งระดับชาติ และท้องถิ่น
3. ควรพิจารณาถึงกรอบเวลาเป็นสำคัญ เนื่องจากการแก้ไขกฎหมายอาจใช้เวลานาน จึงต้องทำให้ พ.ร.บ.ฉบับใหม่พร้อมใช้งานให้ทันโอกาสที่จะทำประชามติ เช่น การเลือกตั้งระดับชาติ หรือท้องถิ่น เนื่องจากประชาชนจะได้มีแรงจูงใจในการมาลงประชามติ ประหยัดเวลาทั้งสองฝ่าย และประหยัดงบประมาณ
4. ทบทวนคำถามประชามติให้ใช้แบบ multiple choice มากกว่า yes/no question: เพื่อสะท้อนเจตนาของผู้มีสิทธิประชามติมากกว่าเพียงคำถามใช่ หรือ ไม่ใช่ บางครั้งอาจไม่สะท้อนเจตนาที่แท้จริงด้วยข้อจำกัดบริบทแวดล้อม
5. เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถรณรงค์ประชามติได้เต็มที่: เพื่อให้เสียงของผู้ที่เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญถูกนำไปใช้ประกอบการพิจารณาในการลงเสียงประชามติของผู้มีสิทธิ และป้องกันไม่ให้เกิดการรณรงค์โดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว

สรุปการบรรยายในเวทีสัมมนาสาธารณะ

เรื่อง “ทางออกประชาธิปไตย ปูทางสู่รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย”

วันที่ 14 มิถุนายน 2567 เวลา 10.00 - 12.30 น.

โดย สำนักนวัตกรรมเพื่อประชาธิปไตย สถาบันพระปกเกล้า ร่วมกับ
มูลนิธิคอนราด-อาเดเนาาร์ ประจำประเทศไทย และสถาบันศึกษาพัฒนาประชาธิปไตย

สำนักนวัตกรรมเพื่อประชาธิปไตย ร่วมกับสถาบันศึกษาพัฒนาประชาธิปไตย และมูลนิธิคอนราด อาเดเนาาร์ จัดเวทีสัมมนาสาธารณะ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ มุมมอง และประสบการณ์ในเรื่องของการกรอบนโยบาย รัฐธรรมนูญ และการลงประชามติในประเทศไทย ในปีพ.ศ.2567 รวมไปถึงการสร้างความรู้ความตระหนักแก่ผู้กำหนดนโยบายต่อการปฏิบัติหน้าที่ ความคาดหวังของการทำให้ประชามติ และกรอบของรัฐธรรมนูญ รวมทั้งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูล ความคาดหวังในการจัดทำประชามติเพื่อนำเสนอต่อผู้เกี่ยวข้องต่อไป

การเปิดงาน โดย ดร.ประเสริฐ พัฒนผลไพบุลย์ และคุณนภาพจรี จิระนนทประวัตติ

ในพิธีเปิดเวทีสัมมนาสาธารณะ ดร.ประเสริฐ พัฒนผลไพบุลย์ ผู้อำนวยการสถาบันศึกษาพัฒนาประชาธิปไตย ได้กล่าวถึงการดำเนินงานในความร่วมมือระหว่างสถาบันศึกษาพัฒนาประชาธิปไตย มูลนิธิคอนราด อาเดเนาาร์ และสำนักนวัตกรรมเพื่อประชาธิปไตย สถาบันพระปกเกล้า ตลอดระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา ภายใต้ 3 มิติหลักที่สำคัญ อันได้แก่ การจัดตั้งหรือการเสริมสร้างสมรรถนะของสถาบันทางการเมืองให้มีความเข้มแข็ง ยกกระดับความร่วมมือระหว่างประเทศและการนำกรอบแนวคิดหรือกรอบความร่วมมือต่าง ๆ เข้าสู่ประเทศไทย และการนำเสนอนวัตกรรมเชิงนโยบายที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงประเทศอันเป็นมิติสำคัญ โดยเวทีสัมมนา

สาธารณะในครั้งนี้นับเป็นส่วนหนึ่งของพันธกิจหลักในความร่วมมือ ซึ่งเชื่อว่าประชามติจะเป็น
กุญแจดอกแรกที่จะนำไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญได้ในอนาคต โดยมีความคาดหวังว่าเวทีเสวนาใน
ครั้งนี้จะเป็นการระดมความคิดเห็นแลกเปลี่ยนมุมมองทัศนคติมุมมองต่าง ๆ ต่อการทำประชามติ
เพื่อเป็นการปูทางสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญต่อไป

ทางด้านของนางนภาพร จิระนนท์ประวัตินักวิชาการอาวุโสด้านโครงการมูลนิธิคอนราด อา
เดนาวร์ กล่าวว่า ประเด็นเรื่องประชามติเป็นเรื่องที่มีความสำคัญและมีผลกระทบต่อทั้งประเทศ
และประชาชน โดยจากคำวินิจฉัยจากศาลรัฐธรรมนูญที่ว่าหากจะมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญนั้นต้อง
ผ่านประชามติของประชาชนก่อน ซึ่งคาดว่าจากการที่คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญมีผลผูกพันต่อทุก
องค์กรรัฐแต่ไม่ใช่ต่อประชาชนโดยทั่วไป ทำให้ในการแก้ไขรัฐธรรมนูญจึงต้องไปถามประชาชน
โดยวิธีประชามติ โดยมีรัฐสภาในฐานะองค์กรรัฐปฏิบัติตามคำวินิจฉัยดังกล่าว

สำหรับประเทศเยอรมนีการทำประชามติในระดับประเทศนั้นไม่พบบ่อยนัก แต่เนื่องจาก
การปกครองระดับท้องถิ่นมีความครอบคลุมและก้าวหน้า การทำประชามติเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ
จึงมักเกิดขึ้นบ่อยที่ระดับท้องถิ่นหรือระดับรัฐ โดยใช้เกณฑ์ผ่านคืออย่างน้อย 75% แต่ในประเทศ
สวิตเซอร์แลนด์ซึ่งพบว่ามีการทำประชามติบ่อยครั้งมาก ในแต่ละปีอาจมีถึง 20 – 30 ครั้ง โดย
ส่วนใหญ่จะผ่านระบบไปรษณีย์ แต่ปัจจุบันได้นำเอาระบบอินเทอร์เน็ตมาใช้ ทำให้ประหยัดทั้ง
งบประมาณและเวลาเป็นอย่างมาก ประเทศไทยซึ่งมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ขาดแคลนงบประมาณ
และมีหนี้สินจำนวนมาก กอปรกับประชาชนเองมีความคุ้นเคยในการใช้อินเทอร์เน็ตหรือระบบ
ออนไลน์พอสมควร การประยุกต์วิธีดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในทางการเมืองจึงอาจเป็นทางออกที่
เหมาะสมและประหยัดงบประมาณได้ทางหนึ่ง ซึ่งวิทยากรในวันนี้จะได้ให้ความรู้และร่วมพูดคุย
เพื่อหาแนวทางการทำประชามติที่เหมาะสมต่อบริบทของประเทศไทยต่อไป

ปลดล็อกเงื่อนไขประชามติสู่รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน โดย จาตุรนต์ ฉายแสง

จากกรณีศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่ารัฐสภามีอำนาจในการที่จะแก้ไขหรือร่างรัฐธรรมนูญ แต่หากสภาฯ ต้องการร่างรัฐธรรมนูญใหม่จำเป็นต้องทำประชามติ ซึ่งมีความเห็นต่างไปใน 2 ทาง ด้านหนึ่งเห็นว่าการแก้ไขรัฐธรรมนูญใหม่จำเป็นต้องทำประชามติ ซึ่งมีความเห็นต่างไปใน 2 ทาง ด้านหนึ่งเห็นว่าการแก้ไขรัฐธรรมนูญใหม่จำเป็นต้องทำประชามติ 3 ครั้ง ได้แก่ ขั้นตอนในการถามความต้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญกับประชาชน ขั้นตอนการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 256 ให้มีการตั้ง สสร. และขั้นตอนการร่างรัฐธรรมนูญ อีกด้านหนึ่งมองว่าหากจะทำประชามติตามคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ รัฐสภาต้องมีมติที่จะแก้มาตรา 256 แล้วค่อยไปทำประชามติ ซึ่งเท่ากับจะทำประชามติเพียง 2 ครั้ง อย่างไรก็ตามปัจจุบันรัฐบาลได้ลงมติแล้วว่า จะมีการทำประชามติ 3 ครั้ง นำมาสู่ประเด็นถกเถียงที่ว่าคำถามในการทำประชามติจะเป็นอย่างไร และการทำประชามติ จะใช้กฎหมาย พรบ. ประชามติในปัจจุบันหรือจะต้องแก้ไข พรบ.ประชามติเสียก่อน

ในเรื่องคำถามประชามติเอง มีความเห็นที่ต่างออกไปใน 2 ทาง ด้านรัฐบาลมีความต้องการให้ถามประชามติในสองส่วน ได้แก่ ประชาชนเห็นชอบจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่หรือไม่ และรัฐธรรมนูญใหม่นี้ร่างรัฐธรรมนูญจะไม่แก้ไขเนื้อหาในหมวด 1 และ 2 แต่อีกด้านหนึ่งเห็นว่าการเอาสองคำถามไปรวมกัน จะทำให้คำถามหนึ่งเป็นอุปสรรคต่ออีกคำถามหนึ่ง คนที่เห็นว่าการแก้ไขรัฐธรรมนูญไม่ได้ห้ามแก้ไขในหมวด 1 และ 2 ดังนั้นถามความเห็นในการทำประชามติครั้งแรกว่าประชาชนจะอนุญาตให้แก้ไขรัฐธรรมนูญทั้งฉบับหรือไม่ก็เพียงพอแล้ว

ในประเด็นต่อไปคือทำไมต้องแก้ พ.ร.บ.ประชามติ และจะแก้ พ.ร.บ.ประชามติในสาระสำคัญอย่างไรทั้งในร่างของพรรคการเมือง รัฐบาล รวมถึงร่างที่มีการเสนอเพิ่มเติมอีกฉบับ มีสาระส่วนใหญ่ที่คล้ายกัน ในร่างฉบับล่าสุดที่เสนอ ยังคงเรื่อง double majority ไว้ ส่วนประเด็นที่มีการถกเถียงเรื่องที่ว่า การจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ควรเป็นไปตาม พ.ร.บ.ประชามติฉบับปัจจุบันหรือไม่ สาระสำคัญคือ การที่ผู้ไม่มาออกเสียงลงคะแนนมีผลต่อการทำประชามติไปในทางเดียวกันกับผู้ที่ไม่ออกเสียงไม่เห็นด้วย กติกาทำให้ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกลายเป็นเสียงข้างมากได้ง่าย

นายจาตุรนต์เห็นว่าคือควรแก้ไข พ.ร.บ.ประชามติ เนื่องจากหลักเกณฑ์ในการทำประชามติร่างรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันแตกต่างไปจากหลักเกณฑ์การทำประชามติในร่างรัฐธรรมนูญ ปี 2550 และปี 2560 ซึ่งใช้หลักเสียงข้างมากของผู้มาออกเสียง ไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับจำนวนผู้มาออกเสียง ผู้มาใช้สิทธิ โดยเฉพาะการทำประชามติร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560

เกิด พ.ร.บ.ประชามติขึ้น มีประเด็นถกเถียงในขณะนั้นว่า ควรจะใช้หลักเกณฑ์อย่างไร ได้มีผู้อธิบายว่าหลักเกณฑ์ก็คือใช้เสียงข้างมาก และ พรบ.ประชามติที่ใช้ในครั้งนั้นเป็นการเขียนขึ้นเฉพาะก็กำหนดว่าให้ใช้เสียงข้างมาก ประเด็นจึงอยู่ที่ว่าในเมื่อจะมีการทำประชามติจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการแก้บางมาตราหรือทั้งฉบับก็ตาม ควรจะสามารถใช้หลักเกณฑ์ที่ต่างจากการทำประชามติรับรองรัฐธรรมนูญฉบับแม่หรือไม่ โดยหลักเหตุผลง่าย ๆ หากฉบับแม่ทำประชามติด้วยหลักการอย่างไร จะร่างใหม่ควรใช้หลักเกณฑ์เดียวกัน ไม่ควรจะไปแก้หลักการนี้ คำว่าแก้หลักการก็คือ ใน พ.ร.บ. ประชามติจริง ๆ เป็นหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้สำหรับการทำประชามติที่หลักต่าง ๆ ในประเด็นต่าง ๆ เจตนาจริง ๆ ไม่ใช่การทำประชามติเพื่อแก้หรือร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ แต่พอไปเอาปนกันเข้าก็กลายเป็นทำให้เรากำลัง ถ้าทำตามพ.ร.บ.ประชามติเท่ากับเรากำลังทำประชามติด้วยหลักเกณฑ์ที่ไม่เหมือนกับหลักเกณฑ์ประชามติปี 2560 จึงเป็นเหตุสำคัญในการแก้ไข พ.ร.บ.ประชามติ

หากสามารถจะใช้หลักเกณฑ์ที่ต่างจากการทำประชามติร่างรัฐธรรมนูญปี 2560 ได้ อาจจะมีการแก้ พ.ร.บ.ประชามติให้สามารถทำประชามติแล้วผ่านได้โดยง่าย เช่น อาจเขียนว่า ให้ใช้ 25% ของผู้มาออกเสียงก็พอ ไม่ต้องไปขึ้นศาลรัฐธรรมนูญ แต่ใช้หลักเหตุผลพิจารณาก็เพียงพอแล้ว ในเมื่อตอนฉบับแม่ใช้เสียงข้างมาก ทำไมจะต้องแก้ให้น้อยลง อันนี้ก็เป็นอย่างที่ ทำให้เห็นว่า ควรจะแก้พ.ร.บ.ประชามติให้ใช้หลักเกณฑ์เดียวกันกับการทำประชามติร่างรัฐธรรมนูญ ปี 2560

ในประเด็นอื่น ๆ ที่ต้องพิจารณาต่อไปตามที่ร่างบางฉบับพูดถึง เช่น การออกเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์หรือการทำประชามติในเวลาใดที่อาจทำให้ประหยัดค่าใช้จ่าย อีกประเด็นที่สำคัญคือการเปิดให้ทั้งฝ่ายเห็นชอบและไม่เห็นชอบ มีโอกาสรณรงค์อย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งในการทำประชามติ ทั้งฉบับปี 2550 และปี 2560 โอกาสในการรณรงค์แทบเกิดขึ้นไม่ได้หรือเกิดขึ้นไม่ได้เลย และการมีกฎหมายเกี่ยวกับการบิดเบือนเนื้อหาของร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งเปิดโอกาสในการตีความให้บังคับใช้กฎหมายดังกล่าวเพื่อปิดกั้นการแสดงความคิดเห็น แม้เรื่องการรณรงค์ดูเหมือนจะเป็นเรื่องในทางเทคนิค แต่จริง ๆ เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากที่จะทำให้ร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 256 มี สสร. และการรับรองร่างรัฐธรรมนูญที่ สสร. ในอนาคตจะร่างขึ้นนั้นผ่านหรือไม่ ดังนั้น พ.ร.บ.ประชามติเป็นเงื่อนไขที่สำคัญมาก ถ้าไม่แก้ไขให้ถูกต้อง อาจทำให้ประชามติเป็นการยุติการแก้ไขรัฐธรรมนูญตั้งแต่ต้น กล่าวคือเมื่อประชาชนไม่เห็นด้วย เนื่องจากหลักเกณฑ์เขียน

ในทางที่ฝ่ายไม่เห็นด้วยได้เปรียบ นำไปสู่ข้อสรุปว่าประชาชนทั้งประเทศไม่เห็นด้วยกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ซึ่งส่งผลให้การแก้ไขรัฐธรรมนูญอาจเกิดขึ้นไม่ได้หรือเกิดได้ยากในอนาคต

แม้มีการแก้ไข พ.ร.บ. ดังกล่าวแล้ว ก็จะมีประเด็นอื่น ๆ ให้ถกเถียงตามมา อาทิ คำถามประชามติควรเป็นเช่นไร จึงหวังว่าข้อคิดเห็นดังกล่าวจะช่วยเปิดประเด็นให้มีการพูดคุยในลำดับต่อไป

การสัมมนาวิชาการ เรื่อง : ทางออกประชามติ ปูทางสู่รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย

นายภูริภัทร์ เครือณพรรัตน์ นักวิชาการจากสถาบันพระปกเกล้า ผู้ดำเนินรายการได้นำสู่หัวข้อการสนทนาหลัก “ทางออกประชามติ ปูทางสู่รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย” โดยได้รับเกียรติจากวิทยากรหลากหลายภาคส่วนร่วมให้ความเห็น โดยให้วิทยากรแสดงข้อคิดเห็นต่อพ.ร.บ. ประชามติและทางออกในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ เนื่องจากในปัจจุบันมีร่างพ.ร.บ. ประชามติหลายฉบับที่รอการพิจารณาในรัฐสภา ซึ่งเชื่อว่าจะนำไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในอนาคตข้างหน้าต่อไป

พิธีชัย วัชรสินธุ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร บัญชีรายชื่อ พรรคก้าวไกล: กล่าวว่าในวันที่ 18 มิถุนายน 2567 จะมีการพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ประชามติ จากสถานการณ์ปัจจุบัน ตนมีความกังวลว่าภาคประชาสังคมจะสนใจประเด็นดังกล่าวไม่มากนัก จึงเห็นว่าจำเป็นต้องพูดถึงเมื่อมีโอกาสตามที่ประชุมมติ ครม. ในเดือนเมษายน โดยมี roadmap จัดในการจัดทำประชามติ 3 ครั้ง ซึ่งโฆษกรัฐบาลแถลงว่าจะเริ่มนับหนึ่งทันทีตามกรอบเวลา 90 - 120 วัน ทำให้การประชามติครั้งแรกจะเริ่มต้นในเดือนสิงหาคม ซึ่งสวนทางกับมติ ครม. ที่ระบุให้จัดทำประชามติเมื่อมีการแก้ไข พ.ร.บ. ประชามติเรียบร้อยแล้ว และ พ.ร.บ. ประชามติฉบับใหม่นั้นมีผลบังคับใช้ทางกฎหมาย นั้นหมายความว่าจะไม่มีการทำประชามติเกิดขึ้นในเดือนสิงหาคม แต่จะมีการทำประชามติที่ต่อเมื่อ มีการแก้ไข พ.ร.บ. ประชามติเป็นที่เสร็จสิ้นแล้ว ตามความประสงค์ของรัฐบาล ทำให้ปัจจุบันจึงมีความจำเป็นเร่งด่วนในการแก้ไข พ.ร.บ. ประชามติ

ดังนั้น เมื่อจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ จะต้องวิเคราะห์ว่าหากใช้กติกาอิงกับ พ.ร.บ. ที่มีอยู่ในปัจจุบัน จะส่งผลหรือเพิ่มแนวโน้มที่ประชามติจะผ่านหรือไม่ผ่านความเห็นชอบอย่างไร สิ่งที่จะชวนคิดต่อไปคืออยากจะถอดหลักการในการแก้ไขประชามติออกจากประเด็นเกี่ยวกับการจัดทำ

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งนายปรีชฐ์ยืนยันหลักการว่า พ.ร.บ.ประชามติเป็น เป็นกฎหมายที่ใช้ในการทำประชามติทุกเรื่อง ควรออกแบบกติกาโดยที่ไม่ได้ตั้งธงไว้กับสิ่งใด และต้องเป็นธรรมกับทุกฝ่ายที่สุด หากสรุปให้เห็นภาพในวันที่ 18 มิ.ย. นั้นน่าจะมีอย่างน้อย 3 ร่าง ประกอบไปด้วยร่างของพรรคก้าวไกล ร่างของพรรคเพื่อไทยและร่างของทางกรม. ในส่วนของร่าง กรม. จะเป็นการผสมร่างของทั้งสองพรรค เพื่อให้เข้าใจอาจต้องอธิบายถึงประเด็นที่ถูกแก้ไขในสองร่างนี้ ปรีชฐ์เรียกว่า 2:2:2 กล่าวคือมี 2 ประเด็นที่ทั้ง 2 ร่างเสนอแก้ไข 2 ประเด็นที่พรรคก้าวไกลเพิ่มเติม และ 2 ประเด็นที่พรรคเพื่อไทยเพิ่มเติม

เริ่มต้นจาก 2 ประเด็นที่ทั้ง 2 ร่างเสนอแก้ไข หนึ่งคือกติกา double majority หรือเสียงเกินกึ่งหนึ่งสองชั้นที่อยู่ในพ.ร.บ.ประชามติปัจจุบัน ที่การทำประชามติจะมีผลก็ต่อเมื่อบรรลุสองเกณฑ์ด้วยกัน เกณฑ์ที่หนึ่งหรือเกณฑ์ชั้นบน ที่คนมาใช้สิทธิต้องเกินกึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิออกเสียง และเกณฑ์ที่สองหรือเกณฑ์ชั้นล่าง เมื่อนับจำนวนผู้มาใช้สิทธิแล้ว ต้องให้ความเห็นชอบเกินกึ่งหนึ่งของผู้ที่ลงคะแนน หากผ่านสองเงื่อนไขนี้จะทำให้ประชามติผ่านหรือมีผลทางกฎหมาย เราควรข้ามคำถามประชามติไปก่อนไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นประเด็นอะไร แต่กติกา double majority ต่างหากที่ทำให้ฝ่ายที่ไม่เห็นชอบมีความได้เปรียบโดยธรรมชาติ กล่าวคือแม้ฝ่ายที่โหวต No มีน้อยกว่าฝ่ายที่โหวต Yes แต่สามารถคว่ำร่างดังกล่าวโดยการไม่ออกไปใช้สิทธิได้ จึงเป็นเหตุผลที่ร่างจากพรรคก้าวไกลและร่างจากพรรคเพื่อไทยเห็นตรงกันให้แก้ไขกติกาดังกล่าวจาก double majority ให้เป็น single majority หรือว่าเสียงเกินกึ่งหนึ่งชั้นเดียว โดยในร่างของก้าวไกลจะให้ผ่านต่อเมื่อคนที่โหวต Yes มากเกินกึ่งหนึ่งของผู้ที่มาใช้สิทธิออกเสียง ส่วนร่างของเพื่อไทยจะใช้แค่เสียงข้างมาก แต่มีใจความสำคัญตรงกันในประเด็นแรกคือเปลี่ยนจาก double majority เป็น single majority ให้กติกามีความเป็นธรรมมากขึ้น และเป็นการปิดช่องยุทธศาสตร์นอนอยู่บ้านเพื่อคว่ำประชามติ

ประเด็นต่อมาที่เห็นตรงกัน คือการปลดล็อก กกต. ให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น โดยสามารถจัดทำประชามติในวันเดียวกับวันเลือกตั้ง ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งระดับชาติหรือระดับท้องถิ่น รายละเอียดอาจแตกต่างกันเล็กน้อยในวิธีการเขียน ทางด้านพรรคก้าวไกลซึ่งยืนยันมาตลอดนับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2565 ตามที่พรรคเคยเสริมญาติจากสภาผู้แทนราษฎรซึ่งขณะนั้นได้รับความเห็นชอบจากทุกพรรค ว่าหากจะมีการทำประชามติ 3 ครั้งจริง ขอให้ครั้งแรกทำพร้อมกันกับวันเลือกตั้งเพื่อประหยัดเวลาและงบประมาณ แม้จะผ่านในระดับสภาแล้ว แต่ในสภาสูง ทางวุฒิสภาคงเห็นความเห็นจาก กกต. ที่เห็นว่ากติกาปัจจุบันไม่เอื้อให้มีการจัดทำประชามติวันเดียวกับวัน

เลือกตั้ง ซึ่งตนได้ศึกษาจากกฎหมายแล้วพบว่ากฎหมายไม่ได้ห้าม หาก กกต. มีความประสงค์จะ
ทำก็สามารถทำได้ ไม่ขัดกับกฎหมาย

ต่อมาตนจึงได้เชิญ กกต. เข้าหารือในการประชุมคณะกรรมการการเมืองเพื่อหาแนวทาง
ปลดล็อกกฎหมาย แก้ไขในประเด็นที่ กกต. ตอบกลับมา อันได้แก่ กรอบเวลา การกำหนดวัน การ
กำหนดเรื่องเขตออกเสียง การกำหนดเรื่องหน่วยหรือสถานที่ออกเสียง การระบุว่าใครจะเป็น ผอ.
กำหนดการเลือกตั้งในแต่ละเขตพื้นที่ ใครจะรับผิดชอบค่าใช้จ่าย ตนจึงได้นำ เหตุที่ กกต. ชี้แจงมา
แก้ไข เพื่อปลดล็อกอุปสรรคที่ในการทำประชามติในวันเลือกตั้ง และอำนวยความสะดวกได้การ
จัดทำมากขึ้น ผลพลอยได้ที่ตามมาคือ ความยืดหยุ่นที่มากขึ้นหากมีการจัดทำประชามติในอนาคต
เพราะเราไม่ได้กำหนดเขตการทำประชามติในแต่ละครั้ง ทำให้สามารถเลือกทำประชามติได้ใน
หลายระดับ อันนี้คือข้อที่สองที่อยู่ในทั้งสองร่าง อาจจะมีการเขียนรายละเอียดที่แตกต่างกัน
เล็กน้อย

ด้าน 2 ประเด็นที่ร่าง พ.ร.บ.ประชามติของก้าวไกลเพิ่มเติม คือ หนึ่ง เรื่องของการทำให้
ประชาชนเข้าชื่อประชามติแบบออนไลน์ได้ ปัจจุบันการเข้าชื่อทำประชามติของประชาชนสามารถ
ทำได้อยู่แล้ว แต่จากกรณี Con for all ในปี 2566 ซึ่งพบว่าไม่สามารถยื่นรายชื่อตามช่องทาง
ออนไลน์ได้ จึงควรปลดล็อกกฎหมายให้ประชาชน เข้าชื่อออนไลน์ได้ ปัจจุบันเข้าชื่อ 50,000 อยู่
แล้ว จึงไม่น่าเป็นอุปสรรค สอง ซึ่งอาจจะเป็นการเพิ่มเติมในเชิงเทคนิคคือ สามารถจัดประชามติ
ให้ตัวเลือกคำตอบเป็นเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบอย่างเดียว ซึ่งได้แรงบันดาลใจจากการทำ Brexit
ของสหราชอาณาจักร จากผลที่ได้จากการทำ focus group พบว่าในคนที่มีความลังเลใจ เข้าคูหา
เจอบัตรออกเสียงและมีตัวเลือกเพียง Yes หรือ No คนจะมีแนวโน้มเลือกคำตอบ Yes มากกว่าใน
เชิงจิตวิทยา จึงได้ทักท้วงขึ้น เนื่องจากฝ่าย No จะเสียเปรียบโดยธรรมชาติ จึงได้แก่จากการถาม
ว่าเห็นด้วยหรือไม่เป็นการให้ทางเลือกที่จะเกิด ทำให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น

สุดท้าย กรณีการเพิ่มเติมร่างของพรรคเพื่อไทย มีด้วยกัน 2 ประเด็น อย่างที่หนึ่งคือให้
กกต. พิจารณาเปิดให้ออกเสียงด้วยวิธีอื่น ๆ เช่น ผ่านเครื่องอิเล็กทรอนิกส์ ผ่านไปรษณีย์ หรือ
ผ่านออนไลน์ เป็นต้น แม้สิ่งนี้ปรากฏในกฎหมายเดิม แต่เข้าใจว่าพรรคเพื่อไทยต้องการแก้ไขให้
รัดกุมมากขึ้น อีกประเด็นคือ การรับประกันคือต้องการให้ กกต. เปิดกว้างให้มีการจัดเวทีรณรงค์
ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งฝ่ายเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยอย่างเสรี ซึ่งสองประเด็นนี้แม้ไม่อยู่ในร่างของพรรคก้าว
ไกล แต่พร้อมที่จะสนับสนุน เห็นได้ว่า ทั้ง 3 ร่างนั้น ใน 6 ประเด็นมี 2 ประเด็นที่เห็นตรงกัน 2

ประเด็นเพิ่มเติมจากก้าวไกล และ 2 ประเด็นเพิ่มเติมจากเพื่อไทย และก้าวไกลไม่มีปัญหาอะไรที่จะสนับสนุนประเด็นเพิ่มเติมดังกล่าว และยินดีสนับสนุนทั้ง 3 ร่างที่จะนำไปหารือต่อในชั้นกรรมาธิการ เพื่อผลักดันร่างใหม่นี้โดยเร็วที่สุด ให้รัฐบาลสามารถจัดทำประชามติครั้งแรก และให้นำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่

ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์ นักวิชาการอิสระ: กล่าวว่าเวทีวันนี้เป็นโอกาสที่สำคัญในการเปิดวงสนทนาในเรื่องประชามติซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และเห็นด้วยกับนายพรชัยในประเด็นที่ว่าประชาชนอาจให้ความสนใจกับคดีการเมืองใหญ่ ๆ ในรอบสัปดาห์ จนอาจลืมประเด็นเรื่องประชามติไป ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นเรื่องที่สำคัญกว่ามาก คดีการเมืองเป็นเรื่องที่ผ่านมาแล้วผ่านไป แต่ประชามติจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งในการนำพาประเทศออกจากความขัดแย้งทางการเมือง โดยได้เน้นย้ำถึงการออกแบบระบบการเมืองหรือการออกแบบนโยบายที่ใช้ประชาชนเป็นศูนย์กลาง โดยเชื่อว่าหากให้โอกาสให้ประชาชนแสดงออกโดยตรงได้มากเท่าไร โอกาสที่จะเกิดกฎหมายหรือนโยบายที่เป็นประโยชน์กับประชาชนจะมีมากขึ้นตามไปด้วย

ฉะนั้น referendum หรือการทำประชามติเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยทางตรง ให้ประชาชนสะท้อนความต้องการที่มีต่อกฎหมายและนโยบาย รวมไปถึงมีความเชื่อมโยงกับความต้องการรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แกนกลางของการทำประชามติจะต้องเดินไปตามหลักการว่าอำนาจสูงสุดเป็นของใคร หากให้ความสำคัญแค่คนบางกลุ่ม ความจำเป็นในการทำประชามติน้อย หากตั้งต้นหลักการว่าประชามติเชื่อมโยงกับการสร้างประชาธิปไตยทางตรง มุมมองหรือข้อถกเถียงในเรื่องประชามติจะง่ายขึ้น เพราะการออกแบบกฎหมายหรือกระบวนการประชามติจะต้องทำให้หลักการที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจสูงสุดมีความชัดเจน

ในบริบทของสังคมไทย การทำประชามติมีเงื่อนไขเฉพาะซึ่งศาลรัฐธรรมนูญได้มีคำวินิจฉัยว่าการจัดทำรัฐธรรมนูญต้องฟังความเห็นประชาชนซึ่งเป็นผู้ที่ออกไปแสดงประชามติในฉบับที่แล้ว ดังนั้นการทำประชามติครั้งนี้มีทั้งหลักการทั่วไปที่ควรสะท้อนถึงประชาธิปไตยทางตรง สะท้อนถึงหลักอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน และเงื่อนไขจากคำตัดสินของศาลรัฐธรรมนูญ หากต้องเอาเรื่องนี้มารวมกัน อาจกล่าวได้ว่า เป็นการทำประชามติครั้งนี้เป็น mandatory referendum หรือการทำประชามติเป็นหน้าที่แบบหนึ่ง หากไม่ทำประชามติก็อาจไม่มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ นอกจากนั้นยังอยู่บนความคาดหวังว่าการจัดทำประชามติจะนำไปสู่ทางออกของความขัดแย้งในสังคม

หากยืนยันว่าประชามติจะต้องรับอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน คำถามในการทำประชามติจะต้องเรียบง่าย หากเป็นคำถามที่ไม่ตรงไปตรงมาประชาชนจะเกิดความสับสน ซึ่งจะพัวพันกับคำถามเรื่องการทำได้ทั้งฉบับหรือไม่แต่ในบางมาตรา แต่หากเอาเรื่องคำถามไปเชื่อมโยงกับหลักการประชามติว่าอำนาจสูงสุดคือประชาชน ควรจะต้องสะท้อนถึงประชาธิปไตยทางตรงให้มากที่สุด คิดว่าคำถามทำประชามติควรจะเป็นคำถามที่สั้นและง่าย เปรียบเหมือนว่าการจัดทำรัฐธรรมนูญทั้งฉบับคือ main course หากพูดคุยเรื่องของการควรจะทำแบบใดแบบหนึ่งได้หรือไม่ เครื่องเคียงจะโดดเด่นกว่า main course ทำให้การทำประชามติ เป็นการถกเถียงเรื่องเครื่องเคียงว่าเราจะทำอย่างไรกับสิ่งนี้มากกว่าที่จะเป็นการจัดทำที่จะสะท้อนเสียงของประชาชนอย่างตรงไปตรงมาได้อย่างไร สิ่งที่คุณอยากเห็นคือการโฟกัสว่าหลักการหรือแนวคิดในการทำประชามติคืออะไร ควรหลีกเลี่ยงคำถามรองที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้ง ไม่เช่นนั้นในการจัดทำประชามติจะเป็นการเถียงว่าหมวดนี้ควรจะทำอย่างไรมากกว่าที่จะมุ่งไปที่การจัดทำรัฐธรรมนูญ

ต่อมาศิริโรตม์กล่าวถึงการทำให้ประชามติในปี 2560 ซึ่งในตอนนั้นโอกาสในการรณรงค์การทำประชามติในฝั่งที่สนับสนุนและไม่สนับสนุน ไม่เท่ากัน ฝ่ายหนึ่งถูกขัดขวางการรณรงค์โดยการบังคับใช้อำนาจรัฐ ไม่มีโอกาสได้ถกเถียงในทางสาธารณะ ซึ่งละเลยหลักการที่ควรจะให้ประชาชนสามารถลงประชามติได้อย่างเสรี ควรกลับมาไล่เรียงพิจารณาอีกครั้ง ว่ามีประเด็นหรือเงื่อนไขใดหรือไม่ที่อาจขัดขวางการรณรงค์ของประชาชน แม้ว่าโอกาสที่จะเกิดการสกัดกั้นเช่นในอดีตอาจน้อยลง แต่ควรหาทางกำจัดเงื่อนไขที่จะให้โอกาสรัฐเข้าแทรกแซงกระบวนการหมดสิ้นไปด้วย

ศิริโรตม์ทิ้งท้ายในประเด็นแรกไว้ว่า เนื่องจากตนไม่ใช่ นักการเมือง จึงมองการทำประชามติจากมุมมองของประชาชน เมื่อการประชามติเป็นเครื่องมือการสร้างประชาธิปไตยทางตรง จึงควรออกแบบกระบวนการประชามติไปตามหลักการอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน และหากเชื่อว่าว่าอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน ต้องเชื่อว่าประชาชนเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผลไม่ต่างจากนักการเมือง การจัดทำประชามติหรือคำถามประชามติไม่ควรมีการบดบังที่จะขัดขวางเจตจำนงเสรีของประชาชน ไม่ควรให้ประชามติเริ่มต้นด้วยการจำกัดการแสดงออกของประชาชน

พงศ์เทพ เทพกาญจนา อธิบดีรองนายกรัฐมนตรี และคณะกรรมการศึกษาแนวทางทำประชามติ: การทำประชามติในปี พ.ศ.2560 นั้น ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการทำประชามติ เพราะห้ามมติ เป็นการรณรงค์ฝ่ายเดียว ตามที่นายจาตุรนต์กล่าวว่าหากจะแก้รัฐธรรมนูญแล้วใช้กติกา

เดียวกันกับการทำประชามติร่างรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ.2560 รับประกันได้ว่าผ่านแน่นอน แต่เราอิงตามสากล ซึ่งกำลังจะมีการแก้ไขกติกา ตามที่ทราบโดยทั่วกันว่าต้องใช้เสียงเกินกึ่งหนึ่งสองชั้น หากยกตัวอย่าง ผู้มีสิทธิออกเสียงจำนวน 100 คน มี 49 คน ลงประชามติว่าให้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เท่ากับ 100% คนไม่ใช้สิทธิ กลุ่มหนึ่ง 51 ไม่ไปอยู่แล้ว โดยไม่ทราบว่า 51 คนนั้นเห็นอย่างไร บางคนอาจไม่เห็นด้วย ตนเห็นว่าไม่มีเหตุผลที่จะให้คนมาลงคะแนนเสียงเกินกึ่งหนึ่ง หากจะมีการแก้ไขกติกาดังกล่าว ตนยอมเห็นด้วยทุกประการ

ไม่ว่าคำแถลงของโฆษกรัฐบาลมีความสับสนหรือไม่ แต่วันที่ 18 – 21 มิ.ย. นี้ ซึ่งจะมีการพิจารณาร่างพ.ร.บ.งบประมาณปี พ.ศ. 2568 ได้บรรจุวาระร่างพ.ร.บ.ประชามติเข้าไปพิจารณาด้วยนับเป็นกรณีพิเศษ ในขณะที่จะเปิดประชุมสมัยสามัญในวันที่ 3 ก.ค. 2567 จึงไม่มีเหตุต้องเร่งเอาร่างพ.ร.บ.ประชามติเข้าตอนนี้ แม้เข้าใจว่ารัฐบาลต้องการแก้พ.ร.บ.ประชามติ จึงจะสามารถจัดทำประชามติว่าจะให้มีการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่หรือไม่ การนำเข้าก่อน 10 วัน จึงไม่มีประโยชน์ การกระทำดังกล่าวส่งสัญญาณว่ามีความต้องการแก้ พรบ.ประชามติ

พงศ์เทพกล่าวต่อว่า หากนำวาระดังกล่าวเข้าพิจารณา จะต้องใช้เวลาแก้ไข หากเปิดประชุมสมัยสามัญครั้งที่ 1 ในวันที่ 3 ก.ค. ถึงวันที่ 30 ต.ค. จากนั้นจะเปิดอีกครั้งในวันที่ 12 ธ.ค. ถึง 10 เม.ย. 2568 แม้จะนำเข้าภายในเดือน มิ.ย. ในสมัยประชุมสามัญครั้งที่ 1 ซึ่งต้องผ่านทั้งสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา พงศ์เทพเห็นว่าร่างนี้จะไม่เสร็จ หากมีการแก้ไขในหลายประเด็น จะใช้เวลาหลายเดือนในชั้นสภาผู้แทนราษฎร จะสามารถประกาศใช้อย่างเร็วที่สุดในปีพ.ศ. 2568 ถ้าเป็นเช่นนั้น เมื่อ พ.ร.บ.ประชามติเสร็จสิ้น ก็จะนำไปทำประชามติแก้ไขรัฐธรรมนูญซึ่งต้องใช้เวลา 3-4 เดือน อาจมีปัญหาซึ่งจะยืดระยะเวลากระบวนการออกไป ถ้าผ่านประชามติออกมาได้ จะใช้เวลาแก้ไขร่างให้แล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2569 เมื่อยกร่างแล้วก็ต้องกลับมาทำประชามติอีกครั้งอย่างน้อย 180 วัน จึงได้รัฐธรรมนูญใหม่ราวปีพ.ศ. 2570

ตามคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ 4/2564 ไม่ได้มีการระบุชัดเจน ว่าจะต้องมีการทำประชามติ 3 ครั้ง ในตอนที่ชูศักดิ์ ศิริสินชัยแก้ไขร่างรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมให้มี สสร. แต่ประธานสภาไม่บรรจุวาระ ภายใน 15 วัน เนื่องจากฝ่ายกฎหมายของรัฐสภามองว่า ร่างดังกล่าวไม่ใช่ร่างแก้ไขเพิ่มเติมโดยอิงคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ ต่อมาจึงได้ยื่นญัตติส่งให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัย ซึ่งศาลรัฐธรรมนูญมีคำสั่งไม่รับญัตติ ในคำสั่งที่ 27/2567 โดยให้เหตุผลว่า ยังไม่มีปัญหาที่เกิดขึ้นจริงที่เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของรัฐสภาในการบรรจุร่างรัฐธรรมนูญแก้ไข

เพิ่มเติม พงศ์เทพกล่าวว่าศาลรัฐธรรมนูญอาจไม่ได้พิจารณาในทุกประเด็นอย่างครบถ้วน ทั้งในเรื่องของการใช้อำนาจพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญในรัฐสภา และขอให้คำอธิบายรายละเอียดการทำประชามติ ซึ่งหากในคำวินิจฉัยที่ 4/2564 มีความชัดเจน คงไม่มีการถกเถียงกันในเรื่องของจำนวนครั้งในการทำประชามติ ทำให้ต้องใช้เวลาดำเนินการนาน และไม่แน่ใจว่าจะได้รัฐธรรมนูญใหม่หรือไม่ เพราะอาจมีปัญหาตั้งแต่ครั้งแรกว่าการทำประชามติเป็นเรื่องที่ขัดหรือแย้งต่อ ม.166 ในรัฐธรรมนูญ

นิกร จ๋านง ประธานคณะกรรมการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับแนวทางในการทำประชามติเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ: มี 2 ประเด็นที่จะต้องพิจารณา หนึ่งคือเรื่องรัฐธรรมนูญจากประสบการณ์ในการทำงาน นับตั้งแต่รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ซึ่งมีความคาดหวังว่าจะดี แต่เมื่อผ่านไป 10 ปีไม่ได้รับการแก้ไข จนหมดอายุและกลายเป็นพิษเพราะอำนาจของฝ่ายบริหารมีมากไป ภายหลังเมื่อรัฐธรรมนูญถูกฉีก นิกรเห็นว่า จะต้องนำรัฐธรรมนูญกลับมาเป็นของประชาชนให้ได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้มองที่อุปสรรค แต่มุ่งไปที่การจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ให้เกิดขึ้นให้ได้ โดยพยายามกำจัดอุปสรรคทั้งหมด ในครั้งที่ทำประชามติในปี พ.ศ.2560 ตนไม่เห็นด้วยกับรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ภายในพรรคก็ไม่เห็นด้วย ยกเว้นแต่นายบรรหารที่มองว่าต้องมีแล้วไปแก้ไขในภายหลัง ที่ผ่านมาก็ค่อย ๆ แก้ให้ดีขึ้น แต่ยังติดล็อกในประเด็นประชามติ ตามพ.ร.บ.ประชามติฉบับที่แล้วซึ่งมาจากรัฐทางเดียว ตามที่นายจาตุรนต์กล่าวว่ารัฐธรรมนูญปัจจุบัน เป็นการทำประชามติในแบบเดิม เรื่อง double majority เกิดในคราวหลังเพื่อป้องกันไม่ให้แก้รัฐธรรมนูญ ตั้งแต่ออกพ.ร.บ.ประชามติฉบับนี้มาจึงไม่เคยได้ใช้ และกระบวนการใช้งบประมาณสูง เป็น useless ของ referendum ที่แก้มาเพื่อไม่ให้แก้รัฐธรรมนูญ

ในตอนนี้นายชูศักดิ์ยื่นขอแก้พ.ร.บ.ประชามติ ซึ่งขณะนั้นนิกรอยู่ในฝ่ายรัฐบาล และนายพงศ์เทพอยู่พรรคฝ่ายค้าน สิ่งที่เสนอไปเดิมเป็นของรัฐบาลทั้งสิ้น ในตอนหลังนายชูศักดิ์เป็นผู้ร่างมาตรา 9 แก้ไขเพื่อให้สภาสามารถเสนอทำประชามติได้ นิกรเป็น 1 ใน 11 พรรคร่วมของรัฐบาลที่โหวตให้นายชูศักดิ์ จากแต่เดิมรัฐบาลเป็นผู้ถามฝ่ายเดียว ปัจจุบันรัฐสภาสามารถเสนอได้ ซึ่งต่อมานายพริชฐ์ใช้ช่องนี้ให้สภาทำประชามติ แม้ว่าไปไม่ถึงแต่เราได้เปิดประตูนี้แล้ว ประชาชนหรือสภาสามารถเสนอประชามติได้ ไม่ใช่รัฐบาลเท่านั้น แต่ว่าการทำประชามติจะต้องใช้งบประมาณ ทำให้กรม ต้องเป็นฝ่ายพิจารณาโดยบังคับของสภา ตอนนี้ได้ปลดล็อกในบางส่วนแล้วแต่ยังติดที่ double majority ต่อมาในครั้งที่ตั้งคณะกรรมการทำรัฐธรรมนูญ ตนได้รับความเห็นว่าหากยังมี double majority จะทำไม่ได้ นอกจากใช้งบประมาณแล้ว การคาดหวังให้ประชาชนออกมาทำ

ประชามตินั้นเป็นไปได้ยาก เพราะไม่มีปัจจัยหนุนให้ลงคะแนนเหมือนการเลือกตั้ง สส. หากไม่ผ่าน ครั้งนี้อาจกลายเป็นปัญหาใหญ่ตามมา เพราะได้ผ่านประชามติมาครั้งหนึ่งแล้วการทำซ้ำเพื่อแก้ไข ในอนาคตจะเกิดคำถามตามมา

อีกอันเป็นเรื่องการเมือง เนื่องจากมีคณะหนึ่งที่อ้างว่าประชาชนจะมีปัญหาหากยกเว้น หมวด 1 และ 2 ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้จริง จากปัญหาทั้งหมด สุดท้ายในคณะกรรมการศึกษาการจัดทำ รัฐธรรมนูญ ได้เสนอให้ทำประชามติ 3 ครั้ง ซึ่งนายพงศ์เทพคัดค้าน ส่วนความเห็นอื่น ๆ ให้เสนอ เรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณา ตนมองว่านายพงศ์เทพทำให้เสียเวลา โดยอ้างอิงจาก ประสบการณ์ในการจัดทำรัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2563 ศาลรัฐธรรมนูญได้ชี้ว่า การแก้รัฐธรรมนูญให้มี สสร. เป็นการรื้อโครงสร้างทั้งหมด ถือว่าเป็นการทำใหม่ทั้งฉบับ จึงจำเป็นต้องถามความเห็น เสียก่อน ส่วนนี้เป็นประเด็นเชิงการเมือง ไม่ใช่ปัญหาในเชิงกฎหมาย ด้วยการเมืองรั้งไว้ ทั้งที่ รายงานพร้อมตั้งแต่เดือนธันวาคมตามที่สัญญาแต่เอาเข้าพิจารณาไม่ได้ เนื่องจากนายชูศักดิ์ยื่น ยุติต่อศาลรัฐธรรมนูญตามความเห็นนายพงศ์เทพ นิกรมองว่าเป็นไปไม่ได้และไม่สามารถกดดันที่ ประธานรัฐสภาได้ สุดท้ายต้องนำเรื่องเข้าครม. โดยในรายงานที่เตรียมไว้ ชี้ว่า พ.ร.บ.ประชามติจะเป็นอุปสรรค พร้อมได้เสนอร่างพ.ร.บ.ฉบับแก้ไขเข้าไปด้วย

เมื่อไม่มีทางไป จึงต้องเดินหน้าต่อ ครม. จึงเห็นชอบกับข้อเสนอคือ หนึ่ง ให้ทำประชามติ 3 ครั้ง สอง ยืนตามคำถามที่เสนอ โดยไม่แตะหมวด 1 และ 2 ตามนโยบายรัฐบาล และ สาม ให้ แก้ไข พ.ร.บ.ประชามติเสียก่อน ครม. มีความเห็นว่า ให้นำร่างที่มีอยู่แล้วพิจารณาประกอบกับ ร่างอื่น ๆ โดยใช้ร่างของ ครม. เป็นหลัก และเพิ่มเติมประเด็นจากร่างของพรรคก้าวไกลและพรรค เพื่อไทย รวมถึงร่างเก่าของ ครม. ซึ่งเป็นการถามแบบปรักษา เพื่อจัดทำร่างใหม่ แล้วเสนอให้ ประชาชนพิจารณา ด้านทฤษฎีก็แย่งมาอย่างมีนัยยะสำคัญว่าร่างที่ถามเพื่อปรักษาเป็นการสูญเสีย เปล่าที่ไม่ผูกมัดรัฐบาล จึงตัดสินใจเอาออก ร่างในตอนนี้เป็นร่างสมานฉันท์แล้ว โดยตนส่งร่าง แต่ละฉบับแต่ละเข้า ครม. เมื่อครม. มีมติแล้ว และประกาศใช้ ก็จะเชิญสำนักงบประมาณ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ทราบว่าจะใช้งบเท่าไร และเชิญ กกต. เพื่อกำหนดว่าจะทำประชามติเมื่อไร เพราะการทำประชามติ นายต้องเป็นคนประกาศ ดังนั้นตอบข้อสงสัยของนายพงศ์เทพว่าเหตุที่ ต้องเร่งรัดกระบวนการ เนื่องจากเสียเวลาไป 4 เดือน จึงจำเป็นต้องนำเข้า ครม. ในวันที่ 18 มิ.ย. ซึ่งไม่น่าติดอุปสรรค และเนื่องจากร่างดังกล่าวเป็นร่างสมานฉันท์ และได้ สว. แน่นอน จึงเชื่อว่าจะ แล้วเสร็จทันการเลือกตั้ง อบจ. หากไม่ได้ก็เคลื่อนไปอีกหนึ่งเดือน แม้ กกต.แย้งว่า การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้ประหยัดเงินของรัฐ แต่นิกรเห็นว่าจะช่วยประหยัดเงินของประชาชน

นิกร จ่านองได้กล่าวสรุปว่า โดยรวมในเรื่องประชามตินั้น อย่างไรก็ตามก็เสร็จสิ้นแน่นอน เร็วที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ไม่ใช่แค่เรื่องของรัฐธรรมนูญ แต่เป็นกฎหมายการทำประชามติที่ใช้ได้จริง กรณีของสวีตเซอร์แลนด์ทำประชามติโดยไปรษณีย์ ของเราที่จะปรับแก้ให้เป็นอิเล็กทรอนิกส์มีราคาแพงแน่ แต่หากนำมาใช้กับการเลือกตั้ง สส. หรือการเลือกตั้งอื่น ๆ จะถูกลง ซึ่งแก้เพื่ออนาคตด้วย โดยรวมแล้วสมบูรณ์ที่สุดแล้วเท่าที่จะทำได้

ดร.สตีร ธนานิธิโชติ ผู้อำนวยการสำนักนวัตกรรมเพื่อประชาธิปไตย: เหตุที่ชื่องาน “ทางออกประชามติ” เป็นเพราะเรามีมุมมองว่าประชามติจะนำไปสู่ทางออกสู่รัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตย คือพูดง่ายๆ ว่า การแก้ไขเพิ่มเติมเป็นไปเพื่อปลดล็อกในหลาย ๆ ประเด็น ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญในอนาคต เพราะฉะนั้นจากการสำรวจความคิดเห็นประชาชนใน 3 เรื่อง ได้แก่ หนึ่ง ความรับรู้ในประเด็น สว. สอง ในโอกาสครบรอบ 1 ปีที่ดำรงตำแหน่ง สส. ประชาชนมีการลงคะแนนเปลี่ยนไปหรือไม่ และ สาม เรื่องประชามติ โดยถามว่า เห็นด้วยหรือไม่ หากรัฐบาลจะจัดให้มีการออกเสียงประชามติเพื่อขอความเห็นชอบจากประชาชนต่อการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วย 87% ซึ่งมาจากประชาชนที่เห็นด้วยอย่างยิงและประชาชนที่ค่อนข้างเห็นด้วยรวมกัน แปลว่าประชาชนไม่ได้ขัดข้อง อาจจะเป็นความกังวลของผู้จัด แต่ประชาชนไม่ติดขัดอะไร เมื่อแยกดูรายกลุ่ม ในเพศหญิงหรือเพศชายไม่ได้เห็นต่างกัน ในกลุ่มตามช่วงอายุหรือระดับการศึกษาก็เห็นด้วยไม่ต่างจากกัน หรือการแบ่งกลุ่มตามพื้นที่เขต แม้แต่แฟนคลับทางการเมืองที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่เห็นด้วย จึงสรุปได้ว่าประชาชนไม่ติดขัด และน่าจะเป็นทางออกที่ประชาชนรออยู่

ทั้งนี้ดร.สตีรได้ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมว่า แม้การสังคายนากฎหมายประชามติเพื่อปูทางสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญก็จริง แต่ควรทำสังคายนาในเรื่องอื่น ๆ ด้วย แท้จริงนั้นการทำประชามติกล่าวถึงในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 แล้ว แต่เพิ่งจะมีการทำประชามติครั้งแรก ในปีพ.ศ. 2550 และ ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2560 เพราะไปกำหนดให้กระบวนการใหญ่มาก และไม่ได้กำหนดวัตถุประสงค์ ซึ่งในทางทฤษฎีสามารถทำประชามติได้ 2 แบบ คือการถามเพื่อขอความเห็นจากประชาชน หรือถามเพื่อหาฉันทามติจากประชาชน แต่การถามเพื่อปรึกษาเพียงอย่างเดียวอาจไม่คุ้มค่างบประมาณ จึงต้องหาทางปลดล็อก อาจด้วยการออกแบบให้ผูกมัดในทุกเรื่อง หรือถ้าอยากให้มีการถามเพื่อปรึกษา อาจออกแบบกระบวนการให้ง่ายและไม่สิ้นเปลืองงบประมาณ เรื่องที่สอง การทำประชามติควรทำโดยใครได้บ้าง ในระดับสากล อาจเริ่มที่รัฐบาล รัฐสภา และประชาชน กรณีประเทศไทยมองว่าเปิดช่องให้ประชาชนเสนอได้ แต่ปัจจุบันการตัดสินใจสุดท้าย

ลือคอยู่ที่รัฐบาล ในอนาคตเราอาจจะมองให้ไกลกว่านี้ได้หรือไม่ ในรอบนี้อาจทำในระดับ พ.ร.บ. ไม่ได้เพราะติดที่รัฐธรรมนูญ

ดร.สติธรคิดว่า เราสามารถลงประชามติครอบคลุมทั้งในเรื่องของการจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่ทั้งฉบับ กฎหมายใหม่ และการตัดสินใจในเรื่องสำคัญ เพียงแต่วิธีการตั้งคำถามวันนี้อาจจะคิดบนโจทย์คือการเห็นชอบไม่เห็นชอบ แต่ในระดับสากล มีสองแบบเป็นอย่างน้อย ได้แก่ ในแบบ yes/no question และอีกแบบคือ multiple choice จึงเป็นไปได้หรือไม่ที่จะออกแบบเพื่อคำถามประชามติในรูปแบบอื่นๆ ด้วย ไม่จำเป็นต้องเป็นคำถาม yes/no ทุกเรื่อง ซึ่งจะช่วยคลายลือคในเรื่องอื่นๆ เช่น หากในอนาคตเราอาจจะต้องทำประชามติอีกครั้งหนึ่ง เพื่อถามว่าจะให้ใครมาร่างรัฐธรรมนูญ สมมติว่าผ่านในรอบแรก การมี 2 ตัวเลือกอาจไม่เพียงพอ จะต้องเพิ่มตัวเลือกให้ประชาชนหรือไม่

อีกอันคือการนับผล แม้เราพยายามแก้ไขให้กลับไปสู่การลงคะแนนโดยใช้เสียงข้างมากธรรมดา แต่ในทางสากลทำได้ 2 แบบ คือ หนึ่ง ใช้เสียงข้างมาก หรือ สอง ใช้วิธีการที่รัดกุมขึ้น เช่น การให้ลงทะเบียนขอใช้สิทธิก่อนทำประชามติ เพื่อให้แน่ใจว่าคะแนนเสียงมาจากผู้สนใจประเด็นดังกล่าวจริงๆ จากนั้น จึงนับเสียงข้างมากของผู้มาใช้สิทธิ หรือใช้กติกา double majority กติกาของไทยที่ใช้อยู่มีปัญหา เพราะใช้เสียงเกินกึ่งหนึ่งในขั้นแรก และผลลัพธ์ที่ได้มาจากผู้มาออกเสียงอีกชั้นหนึ่ง ในขณะที่ประเทศอื่น ๆ เช่น กลุ่มประเทศที่เป็นสหพันธรัฐ ได้ผลลัพธ์จากการใช้เสียงข้างมากในระดับรัฐ และใช้เสียงข้างมากของผู้มาใช้สิทธิในแต่ละรัฐ กติกา double majority ที่เราใช้อยู่ ทำให้ทำประชามติได้ยาก และเอื้อให้ฝั่งที่ไม่เห็นด้วยมีความได้เปรียบ อาจใช้ double majority นับจำนวนจากจังหวัดซึ่งผู้ใช้สิทธิเกินครึ่งเป็นอีกทางเลือกหนึ่งได้เช่นกัน

วิธีการก็มีความสำคัญ เราออกแบบให้เข้าคูลา แต่ในประเทศอื่น สามารถทำผ่านทางไปรษณีย์และออนไลน์ได้ เรื่องนี้จะโยงสู่เกณฑ์และวิธีการตั้งคำถาม เราไม่จำเป็นต้องมีทางเลือกเดียวสำหรับทุกเรื่อง เพราะประชามติสามารถทำได้ทั้งในประเด็นใหญ่และเล็ก ในต่างประเทศสามารถทำประชามติในระดับท้องถิ่นได้ ซึ่งรัฐธรรมนูญไทยเปิดให้ทำได้เช่นกัน แต่พ.ร.บ. ประชามติกำหนดไว้อย่างจำกัด ทำให้การทำประชามติเป็นเรื่องใหญ่มาก ใช้งบประมาณเยอะ และมีกระบวนการยุ่งยากจนกลายเป็นอุปสรรค ทั้งที่ประชามติในระดับสากลคือการนำประชาธิปไตยทางตรงมาเสริมประชาธิปไตยแบบตัวแทน อาจศึกษาจากสถิติประกอบ ในกรณีของประเทศ

เยอรมัน ก็ไม่ได้ทำประชามติในระดับชาติบ่อยนัก ส่วนในระดับท้องถิ่นทำแล้ว 90 ครั้ง ในขณะที่ สวิตเซอร์แลนด์ทำประชามติในระดับชาติแล้ว 695 ครั้ง ในระดับท้องถิ่น ประมาณ 6,542 ครั้ง ใน สหรัฐอเมริกาอาจไม่เคยทำประชามติในระดับชาติ แต่ในระดับท้องถิ่นทำแล้ว 7,342 ครั้ง เหตุที่ ประเทศเหล่านี้สามารถทำประชามติได้หลายครั้ง เป็นเพราะออกแบบให้การทำประชามติมีความ ยืดหยุ่น ดังนั้นเรื่องที่สำคัญสามารถออกแบบให้ยากได้ แต่เรื่องอื่น ๆ ก็ใช้เสียงข้างมากธรรมดาได้ วิธีการควรเน้นที่การอำนวยความสะดวกให้ประชาชนออกไปใช้สิทธิให้มากที่สุด

พริษฐ์ วัชรสินธุ: ต่อยอดประเด็นจากดร.สตีธร โดยเสริมว่าแม้สิ่งที่ทำให้เราต้องถกกันในเรื่องของ ประชามติคือเรื่องกติกา double majority แต่เห็นด้วยว่าหากแก้ไขแล้วควรจะแก้ในเรื่องอื่น ๆ ด้วย ทางพรรคก้าวไกลเองมีความคิดและได้เสนอในส่วนรายละเอียดไม่ว่าจะทั้งวิธีหรือรูปแบบของ ตัวเลือกให้เป็นมากกว่าแค่ yes/no question และร่วมกับเพื่อไทยในนำประเด็นเหล่านี้เข้ามา แก้ไขเช่นกัน พริษฐ์ย้ำในประเด็นการจัดทำประชามติแยกจากการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ตามที่ดร.สตีธรได้เล่าเรียงให้เห็นว่าในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ไม่เคยมีการทำประชามติในเรื่อง อื่น และใน 2 ครั้งที่มีการทำประชามติเรื่องรัฐธรรมนูญนั้น ก็ไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้รัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง แม้ว่าจะสิ่งที่เราพูดกันเป็นเรื่องของรัฐธรรมนูญ แต่กติกาที่กำลังแก้ไขนั้นจะถูกนำไปใช้ กับทุก ๆ เรื่อง และใช้กับทุกฝ่าย ทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย จึงไม่ยากให้ตั้งโจทย์ด้วย รัฐธรรมนูญ ซึ่งจะทำให้ถูกโต้แย้งได้ง่าย ทางพรรคก้าวไกลขอยืนยันในหลักการที่ต้องการแก้กติกา ให้เป็นธรรมกับทุกฝ่าย และอำนวยความสะดวกให้ประชาชน

พริษฐ์ วัชรสินธุ ได้เพิ่มเติมความเห็นในเรื่องอื่น ๆ ในอีก 4 ประเด็น ประเด็นแรก จำนวน ประชามติ ซึ่งคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 4/2564 ตามที่นายพงศ์เทพได้กล่าวไปนั้น ไม่ได้เขียนว่า ต้องทำประชามติ 3 ครั้ง ซึ่งพรรคก้าวไกลเห็นด้วยว่าการทำประชามติ 2 ครั้ง เพียงพอแล้วในเชิง กฎหมาย แต่ข้อกังวลในทางการเมืองที่ว่า การทำประชามติครั้งแรกก่อนเสนอร่างแก้ไขมาตรา 256 เข้าไป สว.จะไม่ยกมือให้ถึง 1 ใน 3 ตนมองว่าภายหลังการคัดเลือกสว.ชุดใหม่ ความจำเป็นทาง การเมืองจะน้อยลง จึงมีโอกาสที่ สว.จะเห็นชอบถึง 1 ใน 3 หากยืนยันว่าการทำประชามติ 2 ครั้ง เพียงพอ กฎุญแจสำคัญคือประธานรัฐสภา ดังนั้นเรื่องจำนวนประชามติ ก้าวไกลยืนยันว่า 2 ครั้ง เพียงพอ แต่ถ้าประธานรัฐสภาไม่เปลี่ยนใจ ก็ไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากไปทำประชามติ 3 ครั้ง แล้ว นำครั้งแรกมาปลดล็อกให้ประธานรัฐสภาบรรจุร่างแก้ไขมาตรา 256

ประเด็นที่ 2 ในข้อกังวลที่ว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่มีความชอบธรรมทางประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นเมื่อไรนั้น แม้เข้าใจความกังวลของรัฐบาลในการแก้ไขกติกา พิธีรัฐจิตใจเล็กน้อยว่าทำไมต้องรอจนถึงวันนี้จึงเริ่มยื่นเรื่องแก้ พ.ร.บ. ประชามติ โดยข้อทักท้วงนี้ตนได้ยื่นครั้งแรกตั้งแต่ช่วงที่เปิดสภา และทางพรรคเพื่อไทยได้เตรียมยื่นร่างตั้งแต่มกราคม แม้มีความพยายามยื่นเรื่องไปที่ศาลรัฐธรรมนูญเพื่อลดจำนวนประชามติ ไม่ว่าจะจำนวนประชามติเป็นเท่าไร ก็ต้องทำประชามติเหมือนกัน ดังนั้นจึงไม่ได้เป็นเหตุผลในการรอเพื่อแก้ไข พ.ร.บ.ประชามติในตอนี้ ความจริงร่างของเพื่อไทย และก้าวไกล พร้อมตั้งแต่เดือน ม.ค. แต่เรารอจนถึงวันนี้จึงมีการเปิดประชุมวิสามัญแก้ไข พ.ร.บ ดังกล่าว

ประเด็นที่ 3 คือเรื่องคำถาม เรื่อง พ.ร.บ.ประชามติ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับตัวคำถาม แต่เมื่อเรื่องแก้ พ.ร.บ.ผ่านวันที่ 18 มิ.ย. ไปแล้ว ข้อถกเถียงที่ตามมาจะเป็นเรื่องคำถามแน่นอน ครม.เองมีธงอยู่ในใจ แม้ว่ายังไม่ประกาศเพราะต้องรอให้แก้พ.ร.บ.ประชามติเสร็จก่อน แต่ทางพรรคก้าวไกลจะใช้เวลาที่เหลือในการเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนคำถามประชามติ ขอยืนยันว่าการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ควรจะทำได้ทุกหมวด ครอบคลุมที่ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง ทางรัฐบาลอาจมองว่าไม่เห็นด้วยกับการแก้ทั้งหมด 1 และ 2 เราเคารพความแตกต่างตรงนี้ อย่างไรก็ตามควรตั้งคำถามประชาธิปไตยที่เปิดกว้าง เพื่อป้องกันปัญหาในการลงคะแนนจากการรวมคำถาม และทำให้ผู้ที่เห็นด้วยในการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่มีความเป็นเอกภาพในการลงคะแนน ซึ่งไม่ได้ทำให้รัฐบาลเสียสิทธิในการถือการแก้ไขหมวด 1 และ 2 แต่อย่างใด

ในประเด็นสุดท้าย เรื่อง สสร. เห็นว่าควรมาจากการเลือกตั้ง 100 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งตนตั้งใจที่เพื่อไทยยืนยันหลักการนี้ แม้ในเชิงรายละเอียดอาจมีความแตกต่างกัน แต่ควรระมัดระวังการบีบให้สังคมต้องเลือกระหว่างสสร.จากการเลือกตั้ง และสสร.ที่มาจากตัวแทนนักวิชาการและตัวแทนกลุ่มสังคม สามารถออกแบบระบบให้ทั้ง 2 ตัวเลือกนี้ไปควบคู่กันได้ นี่เป็นข้อเท็จจริงที่กรรมการการเมืองทำรายงานออกมา และมีกลุ่มภาคประชาสังคมได้จัดทำระบบจำลองการออกแบบ สสร. ที่อยากเห็นด้วยตนเอง โดยยึดหลักการว่า สสร. ต้องมาจากการเลือกตั้ง 100 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งจะทำให้มีโอกาสนั้นเนื้อหาว่ารัฐธรรมนูญมีเนื้อหาที่ชอบธรรมและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย เพราะทุกคนมีตัวแทนความคตินั่งอยู่ใน สสร. ผ่านการเลือกของประชาชน ส่วนนี้เป็นมุมมองของตนในส่วนรายละเอียดเรื่องจำนวน เวลา คำถาม และที่มาของสสร.

นิกร จำนง: อยากให้มีการจัดทำรายงานและเสนอรายงานจากการสัมมนาครั้งนี้ส่งไปยัง กรรมการที่จะตั้งในอนาคต เพื่อนำความเห็นไปใช้ นิกรสะท้อนความคิดเห็นในเรื่องท้องถิ่น ในกรณีประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เขาทำประชามติเป็นเมือง ตนได้เสนอความเห็นนี้ในร่างของรัฐบาล 2 ประเด็น อย่างแรกคือถามแบบปรึกษาแต่เมื่อกฤษฎีกามองว่าเป็นการสูญเปล่า จึงต้องถอดทิ้ง เพื่อดำเนินการต่อให้รัฐธรรมนูญเสร็จ อีกประเด็นคือเรื่องท้องถิ่น กฤษฎีกาให้เหตุผลว่า ประเทศไทยเป็นรัฐเดี่ยวไม่เหมือนสวิตเซอร์แลนด์ซึ่งเป็นสหพันธรัฐ เขาจึงแยกทำได้ แต่ท้องถิ่นเราทำประชามติแล้วรัฐบาลกลางไม่เห็นด้วย จะขัดกับรัฐธรรมนูญ แต่ในกรณีที่รัฐบาลให้เทศบาลนครขนาดใหญ่จัดทำประชามติ เช่นนี้สามารถทำได้ อีกประเด็นคือสวิตเซอร์แลนด์ทำประชามติผ่านไปรษณีย์ ปัญหาคือรัฐธรรมนูญไทยกำหนดให้ประชามติเป็นความลับ ถ้าเราปลดล็อกเรื่องการให้ความเห็นไม่จำเป็นต้องลับได้ จะง่ายขึ้น เช่น คำถามว่ามีเขื่อนหรือไม่ ซึ่งไม่จำเป็นต้องลับมาก ขอให้สรุปประเด็นที่อภิปรายในเวทีนี้ทำเป็นบันทึกเสนอต่อกรรมการ

นอกจากนี้ นิกรเสริมว่างานนี้อยู่บนคัมมิต ต้องระมัดระวัง ควรถอดสิ่งที่อาจเป็นอุปสรรค ในการจัดทำรัฐธรรมนูญออก เพราะในรัฐบาล มีคนที่ไม่ต้องการแก้รัฐธรรมนูญเช่นกัน แต่คนเหล่านี้ยินยอมภายใต้เงื่อนไขว่ารัฐบาลจะจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่โดยไม่แตะเนื้อหามาตรา 1 และ 2 ควรจัดทำให้เสร็จสิ้นก่อน ไม่ใช่ว่าจะแก้ไม่ได้ตลอดไป สามารถไปทำประชามติภายหลังได้ เพราะจะเป็นอุปสรรคต่อการทำรัฐธรรมนูญฉบับใหญ่ รวมถึงเรื่องมาตรา 256 เนื่องจากศาลรัฐธรรมนูญระบุให้กระทำโดยรัฐสภา ดังนั้นหาก สสร.เป็น stand alone โดยชาตรัฐสภา จะถูกร้องเรียนได้ เพื่อป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะไม่เห็นด้วยให้ สสร. มาจากการเลือกตั้งทั้งหมด แต่กลัวว่าจะติดปัญหาแล้วไปต่อไม่ได้ ส่วนเรื่องเวลา ตอนนี้เราคำนวณเวลาไม่ได้ อาจดำเนินการเสร็จสิ้นแต่ไม่ได้บังคับใช้ในรัฐบาลนี้เพราะมีกฎหมายลูกต้องพิจารณาด้วย แม้ผ่านรัฐบาลนี้ไปแล้ว แต่ สสร. ยังอยู่ กระบวนการก็สามารถเดินต่อไปได้

พงศ์เทพ เทพกาญจนา: กล่าวว่าหากนิกรและรัฐบาลต้องการแก้พ.ร.บ.ประชามติก่อน สามารถทำได้ตั้งแต่ต้นปี ระหว่างรอกระบวนการส่งเรื่องไปทางศาลรัฐธรรมนูญ แม้ว่าตนจะผลักดันมาครั้งหนึ่ง เพื่อไม่ต้องสิ้นเปลืองงบประมาณ และประหยัดเวลา ตามที่พริษฐ์ชี้ให้เห็นว่า หัวใจสำคัญอยู่ที่ประธานรัฐสภา ถ้ากลัวมีคนร้องเรียน ก็มีข้อบังคับการประชุมรัฐสภาข้อ 33 (4) สมาชิกยังไม่ต้องลงมติว่ารับหลักการหรือไม่ ให้เรื่องเลื่อนไปก่อน หรือถ้าโต้แย้งก็ส่งญัตติให้สภาให้ส่งเรื่องไปที่ศาลรัฐธรรมนูญได้ เชื่อว่าศาลใช้เวลาประมาณเดือนเดียว เมื่อเปิดสมัยในช่วงระหว่าง 3 ก.ค. - 30 ต.ค. ถ้าประธานรัฐสภารับ คำวินิจฉัยรัฐธรรมนูญจะเสร็จก่อน 30 ต.ค. โดยไม่ต้องทำประชามติ

ส่วนการแก้ไข พ.ร.บ. ประชามติสามารถทำควบคู่กันไป การพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญก็จะเดินต่อดังนั้นจึงกล่าวหาว่าตนทำให้ช้าไม่ได้

ในบริบทรัฐธรรมนูญใหม่มีกลไกและเทคโนโลยีเอื้อให้เกิดประชาธิปไตยทางตรง สามารถทำได้หลายครั้งไม่ว่าจะเป็นในระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ ทั้งยังมีผลให้การตัดสินใจของผู้บริหารตรงใจประชาชนมากขึ้น หากแก้พ.ร.บ. ไปสู่จุดดังกล่าว จะช่วยทำให้การทำประชามติไม่ใช่เรื่องใหญ่ ไม่สิ้นเปลืองงบประมาณ และอาจทำได้ไกลกว่าสวีเดนแลนด์ที่ตอนนี้ใช้ประชณีย์ พงศ์เทพมองว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่จะทำให้ประเทศไทยมีความหวัง โดยผู้ที่ยกร่างควรมีจุดยึดโยงกับประชาชน มาจากการเลือกทางตรงของประชาชน

ศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์: ในเรื่องประชามติมีหลายประเด็น ข้ออภิปรายของหลาย ๆ ท่านเป็นเรื่องรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อฟังข้ออภิปรายของพิริชฐ์และดร.สตีธร ทำให้เห็นภาพมากขึ้น ว่าทำประชามติเชื่อมโยงไปสู่ในเรื่องอื่น ๆ ด้วย และเรากำลังมีร่างพ.ร.บ.ประชามติจากภูมิใจไทยเสนอเข้าอีกหนึ่งร่าง แกกติกาดouble majority เป็น multiple majority ซึ่งมีประเด็นสำคัญ 3 เรื่อง ได้แก่ กำหนดให้มีผู้ลงคะแนนมากกว่ากึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิลงคะแนน โดยต้องเป็นเสียงข้างมากของผู้มาออกเสียง และผู้ลงคะแนนเห็นด้วยกับประชามติต้องมากกว่าจำนวนผู้ไม่ใช้สิทธิ ศิริโรตม์มองว่าร่างนี้เป็นการเพิ่มอุปสรรค ทำให้ประชามติผ่านยากขึ้น และเกิดความกังวลหากเข้าสู่กระบวนการรัฐสภา และต้องนำข้อเสนอทุกร่างพิจารณาร่วมกัน อาจทำให้การจัดทำร่าง พ.ร.บ.ประชามติล่าช้าออกไป จนทำให้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่เกิดขึ้นได้ช้าหรือไม่ ทำให้ดูเหมือนจะเป็น unfinished project ถ้าร่างของภูมิใจไทยเข้ามา และนำไปรวมกับร่างอื่น

ดร.สตีธร ธนานิธิโชติ: กล่าวเพิ่มเติมใน 2 ประเด็น หนึ่งในคืออุปสรรคในการทำให้ประชามติเป็นประชาธิปไตยทางตรงเพื่อปูทางแก้รัฐธรรมนูญ หลักการลงคะแนนต้องเป็นความลับนั้นเป็นหลักสากล ไม่ได้มีแค่ในประเทศไทยเท่านั้น เช่นนี้หมายความว่าในระดับสากลที่ลงเสียงทางไปรษณีย์ทางอิเล็กทรอนิกส์หรือออนไลน์นั้นไม่ใช่การลงคะแนนลับใช่หรือไม่ ปัญหาเกิดจากการที่ประเทศไทยตีความโดยแคบว่า secret ballot คือห้ามรู้ แต่จริง ๆ แล้ว หลักการคือ ไม่ให้รัฐตามสืบได้ว่าใครลงคะแนนให้ใคร แต่ใครจะไปบอกคนอื่นว่าจะลงคะแนนให้ใครเป็นเรื่องส่วนตัว เป็นการตีความแคบคล้ายกรณีเรื่องหั่นคุหาออก เมื่อจะใช้เทคโนโลยี ก็ตีความว่าไม่เป็นความลับ ทั้งที่การเลือกตั้งนอกราชอาณาจักรปัจจุบันก็ใช้ไปรษณีย์ เมื่อใส่ซองส่งไปยังหน่วยเลือกตั้ง รัฐจะไม่ว่าใครลงคะแนนเป็นของใคร นี่คือหลักการที่ว่าความลับ อาจต้องเถียงในทางทฤษฎีต่อ

ประเด็นที่สอง ตามที่ทุกร่างเห็นตรงกันเพื่อความประหยัด ควรจัดพร้อมการเลือกตั้งอื่นๆ ด้วย แม้นิกรฝากความหวังที่อบจ. แต่การเมืองไม่เอื้อ เพราะนายกอบจ. หลายจังหวัด ซึ่งลาออกก่อนหมดวาระ อาจจะเป็นประเด็นให้บททวนกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง ในกรณีการเลือกตั้งท้องถิ่น จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องจัดเทอมให้เป็นประจำทุก 4 ปี สามารถลาออกก่อนครบวาระได้ แต่คนที่เลือกตั้งซ่อมเข้ามาที่มาอยู่ได้แค่ครบวาระ เป็นต้น และการทำให้การเลือกตั้งของไทยสามารถจัดรวมกันหลายระดับในวันเดียวกันมากขึ้น เช่น ในระดับท้องถิ่นอาจรวม อบจ. อบต. และเทศบาลในวันเดียวกัน รวมถึงระดับชาติด้วย ในอนาคต トラบโดที่คิดเรื่องการออกเสียงบนฐาน universal election ตลอดเวลา ก็จะมาด้วยปัญหากำลังคน และงบประมาณ ควรรวมหลายเรื่องเพื่อประหยัดงบประมาณ ประหยัดงบประมาณในการเดินทาง

คำถามและข้อคิดเห็นจากผู้เข้าร่วมเสวนา

ข้อคิดเห็น (1): ประการแรก ไม่อยากให้มีเฉพาะการแก้ไขรัฐธรรมนูญทั้งฉบับเพียงอย่างเดียว ถ้าพรรคการเมืองใดที่เห็นตรงกันเกี่ยวกับการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ อยากให้ใช้ระบบกลไกของรัฐสภาแก้ไขได้เลย ส่วนที่เป็นปัญหา บางทีอาจจะไม่โฟกัส เพราะจะมีกลไกบางอย่างของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ที่ยังไม่ทำงานในเวลานี้ คือส่วนของกลไกขององค์กรอิสระ เช่น ยุทธศาสตร์ชาติ ถ้าการที่รัฐบาลไม่ปฏิบัติตามยุทธศาสตร์ชาติ จะเกิดผลเสียแบบนี้ เราควรจะแก้ไขใหม่ ส่วนเรื่องระยะยาว สามารถทำควบคู่กันไป

อย่างที 2 คือ พ.ร.บ.การออกเสียงประชามติ พ.ศ. 2564 มาตรา 70 กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้งมีอำนาจ ถ้าเห็นว่าการออกเสียงประชามตินั้นไม่ได้เป็นไปโดยความสุจริตหรือเที่ยงธรรม คณะกรรมการการเลือกตั้งสามารถมีอำนาจในการล้มประชามติโดยการสั่งให้มีการออกเสียงใหม่ในหน่วยนั้นหรือทุกหน่วยก็ได้ ในเรื่องนี้หากอยากจะมีการแก้ไขในประเด็นนี้ ขอฝากว่าจากการศึกษากฎหมายประชามติในประเทศที่พัฒนาแล้ว ไม่บัญญัติให้องค์กรกึ่งบริหารแบบคณะกรรมการการเลือกตั้งล้มประชามติปะทะกันกับการใช้อำนาจของประชาชนได้ แบบนี้เป็นเรื่องที่น่ากลัว ควรที่จะให้องค์กรอื่นที่มีความชอบธรรมตรวจสอบการใช้อำนาจของคณะกรรมการการเลือกตั้งด้วย

ประเด็นสุดท้าย ในเรื่องของคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่ได้ตัดสินเกี่ยวกับการทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เห็นด้วยกับ อ.ศิริโรตม์ที่คำถามประชามติควรง่าย อ่านแล้วเข้าใจง่าย แต่คิด

ว่าข้อความอย่างหนึ่งเวลาที่ถามประชาชน จะละทิ้งไม่ได้เด็ดขาดคือ การจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ จะมีกระบวนการอย่างไร เช่น จะมีการตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญหรือไม่ เพราะเป็นการมอบการตัดสินใจให้ประชาชนเป็นผู้สถาปนาองค์กรนั้นขึ้นมา ซึ่งเป็นองค์กรที่มีอำนาจในการจัดทำรัฐธรรมนูญ ทำให้ประชาชนมีอำนาจในการสถาปนารัฐธรรมนูญได้ดียิ่งขึ้น

นิกร จ๋านง: ตอบ 3 ประเด็น ในเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญรายมาตรา แต่เมื่อนำไปรวมแล้วจะถูกบิดเบือนได้ ในส่วนยุทธศาสตร์ชาติ มองว่าน่าจะยกเลิกทั้งหมดเพราะมีที่มาโดยไม่ชอบ มีการสู้อาโดยตลอด จาก 20 ปี ภายหลังถูกแบ่งออกเป็น 5 ปี ในเรื่องการแก้ไขรายมาตราสามารถทำได้อยู่แล้ว ในเมื่อเราใช้ สสร. อย่าคิดแทนประชาชน ไม่ใช่บอกว่ามี สสร. แล้วบอกให้มีสภาเดียว ควรเป็นไปตามประชาชน ส่วยตัวไม่ต้องการแก้มาตราใด ควรปล่อยให้เป็นการต้องการของประชาชน ความขัดแย้งของสถาบันอื่นจึงจะได้ลดลง และประการที่ 2 ต้องการให้มีการแก้ไขให้ทำประชามติได้ง่ายขึ้นสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในโลก ตนมีความตั้งใจในสองอย่างนี้เท่านั้น

ในประเด็นกต.ที่ยกมานั้น เป็นกรณีที่ว่าหากมีการโง่งจึงให้อำนาจกต.ยกเลิกได้ ไม่ใช่ยกเลิกทั้งหมด ส่วนสุดท้ายเรื่องสภาร่างรัฐธรรมนูญ เนื่องจากอุปสรรคอยู่ แม้มีความคิดว่าจะใส่คำถามเรื่องสสร. แต่จะไปขัดกับมาตรา 166 ในพ.ร.บ.ประชามติ ที่ให้คำถามนั้นเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ แต่สสร.ยังไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ทำให้มีโอกาสถูกร้องเรียนได้ จึงต้องถอดออก คนที่จะล้มเลิกการเรียกร้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญมีมากที่ซ่อนตัวอยู่ ฉะนั้นต้องระมัดระวังไม่ให้เป๋

ข้อคิดเห็น (2): ในฐานะที่เป็นประชาชน ตนรู้สึกว่าจะไม่ทำอะไรประชามติ หรือเลือกตั้งไม่สะท้อนเสียงของประชาชน หรือไม่มีพลังเพียงพอ ถูกควบคุมโดยกลไก ปัจจัย และ mood&tone บางอย่าง เราส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจว่ามีสิทธิ แต่ไม่ส่งเสริมหน้าที่การมีส่วนร่วมในฐานะพลเมือง ซึ่งอ่อนลงมาก จึงเกิดเหตุที่ว่าถ้ามีการกดทับในเรื่องของเราไม่ออกไปลงคะแนนแล้วใช้เสียงของคนที่ไม่ออกมาลงคะแนนไปถ่วงน้ำหนักไปร่วมด้วย ก็เลยส่งผลกระทบต่อภาพรวม ถ้าส่งเสริมในเรื่องการมีส่วนร่วมของพลเมือง อุปสรรคเหล่านี้ก็ไม่น่าจะขัดขวางการทำงานได้ จึงอยากฝากให้มีการส่งเสริมเรื่องนี้ให้มากขึ้น

รัชฎาภรณ์ แก้วสนิท: แม้เราพูดคุยเรื่องประชามติ แต่โยงไปถึงรัฐธรรมนูญด้วย ขอเสนอว่าให้ออกแบบให้มี สสร. และอย่าให้กระบวนการมาซึ่งสสร. ซับซ้อนเหมือนการเลือก สว. ที่มา สสร.ยุค

นั้นดีแล้ว ฝากถึงนายพงศ์เทพให้ช่วยดูเพราะเป็น สสร. รุ่นนั้น ตนได้รับมอบหมายจากพรรคให้ แดงเจตนาเห็นด้วยกับการทำประชามติพร้อมกับการเลือกตั้งที่จะมีขึ้นในระดับต่าง ๆ

จากประสบการณ์ในการรณรงค์ประชามติปี พ.ศ.2550 เครือข่ายผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ ได้ ทำการรณรงค์ร่วมกับทหาร เข้าไปอบรมเผยแพร่รัฐธรรมนูญในกองทัพทุกภาค ขอให้ในการทำ ประชามติ ทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยมีโอกาสในการรณรงค์อย่างเท่าเทียมกัน เพราะที่ผ่านมา 2 ครั้ง คนที่ไม่เห็นด้วยไม่มีโอกาสเลย ยิ่งไปกว่านั้น บางครั้งถูกดำเนินคดี ดังนั้นฝ่ายที่ร่าง รัฐธรรมนูญมีความได้เปรียบมากกว่า อยากฝากให้กำหนดกติกาอย่างเป็นทางการกับทั้ง 2 ฝ่าย และ เห็นด้วยกับการเลือกตั้ง สสร. ในการที่จัดทำประชามติ

นอกจากนี้ การรับฟังความเห็นหรือการทำประชามติที่ผ่านมา มักจะมีแต่ตัวกฎหมายล้วน ๆ แต่ไม่มีคำอธิบาย ตนเคยเสนอให้มีคำอธิบายด้วย ไม่เช่นนั้นประชาชนจะลงประชามติไม่ได้ ไม่ แน่ว่าเขาจะลงประชามติด้วยความเข้าใจหรือไม่ เป็นหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการอธิบาย ให้ชัดเจน ขอให้ให้ความสำคัญกับการให้ข้อมูล ส่วนใหญ่เนื้อหาเป็นกฎหมายล้วน ควรอธิบายใน สาระสำคัญให้ผู้ลงคะแนนเข้าใจว่ามีผลกระทบอย่างไร เปิดโอกาสให้พูดคุย หากผ่านทางออนไลน์ก็ ต้องอธิบายเช่นกัน

พริษฐ์ วัชรสินธุ: ตอบกลับผู้เข้าร่วมใน 3 ประเด็นแรกว่า เห็นด้วยว่าการพูดคุยในเรื่องจัดทำ รัฐธรรมนูญฉบับใหม่เน้นเรื่องกระบวนการหรือวิธีการเป็นหลัก ซึ่งก็สำคัญ แต่ทำให้ละเลยการ พูดคุยเรื่องเนื้อหาไป และมองว่าสัมพันธ์กัน คือถ้ามีการคุยเรื่องเนื้อหา มาก และมีการถกเถียงใน ประเด็นปัญหาของรัฐธรรมนูญปี 2560 ในมุมหนึ่งจะช่วยให้ประชาชนเข้าใจว่ามีผลกระทบกับชีวิต อย่างไร และเพิ่มความสนใจต่อการมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ มากขึ้น

ในส่วนของก้าวไกล มีเป้าหมายขับเคลื่อนใน 2 ประเด็น เรื่องแรกแม้ปลายทางคือการ จัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แต่การแก้ไขรัฐธรรมนูญรายมาตราเป็นสิ่งที่ต้องทำคู่กัน ก้าวไกลเคย ยื่นยกเลิกม.272 หลายครั้ง หรือตอนที่ตนยังมีส่วนร่วมในฐานะประชาชน เคยยื่นแก้ไขรัฐธรรมนูญ ที่เรียกว่ารีอระบอบประยุทธ์ซึ่งเสนอแก้รายประเด็น อาทิ การยกเลิกสว. เป็นสภาเดี่ยว ปฏิรูป องค์กรอิสระ และยกเลิกยุทธศาสตร์ชาติ ขอยืนยันว่าการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่พร้อมแก้ไข รายมาตรา เป็นสิ่งที่ทำควบคู่กันได้ และสัมพันธ์ต่อกัน หากสว.ชุดใหม่เล็งเห็นว่ากระบวนการ จัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ใช้เวลานาน ก็สามารถแก้รายมาตราให้มีรัฐธรรมนูญปี 2560 ฉบับ ปรับปรุงบังคับใช้ในช่วงเปลี่ยนผ่านได้

ประเด็นที่ 2 ในเรื่องมาตรา 70 เห็นด้วยว่าเมื่อแก้แล้วควรจะแก้ทุกประเด็น แม้รับทราบข้อกังวลของนายนิกรในเรื่องคำถามประชามติ หากตีความกฎหมายเช่นนั้นย่อมเป็นอันตราย แต่มองว่าในรอบที่ 2 ของการจัดทำประชามติ 3 ครั้ง ประชาชนย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องของวิธีการแน่นอน การแก้ไขมาตรา 256 เมื่อผ่าน 3 วาระ จะตามมาด้วยขั้นตอนการทำประชามติ อาจต้องพูดคุยร่วมกันถึงความเป็นไปได้ อย่างที่ดร.สตีเฟนเสนอเป็นความคิดที่ดี เช่น หากรัฐสภายังไม่ได้ข้อสรุปในเรื่อง สสร. อาจแก้ไขในมาตรา 256 หมวด 15/1 ให้รูปแบบมีมากกว่า 1 วิธี แล้วให้ประชาชนตัดสินใจผ่านประชามติได้หรือไม่ จะช่วยให้หาข้อสรุปในรัฐสภาได้ง่ายขึ้น

ในข้อคิดเห็นของนางรัฐภาภรณ์ ที่ว่าไม่อยากให้ โมเดลของ สสร. ชับซ้อน ทางพรรคก้าวไกลได้เสนอให้มีการเลือก สสร. 200 คน โดยมาจากระดับจังหวัดหรือเขตเลือกตั้ง 100 คน และอีก 100 คนจากการรับสมัครเป็นทีม ทำให้มีตัวแทนเชิงพื้นที่และตัวแทนเชิงอุดมการณ์

ต่อมาพิธีฐิติได้สะท้อนข้อกังวลของนายนิกรที่ว่าหากไม่มี สสร. คนใดเลยที่มาจาก การแต่งตั้งโดยรัฐสภาอาจมีปัญหาตามมาได้ พิธีฐิติมองว่าการคำนวณสัดส่วน สสร. มีความน่ากังวลมากกว่า หากคำนวณสัดส่วนตามที่พรรคการเมืองเสนอ โดยอิงสัดส่วน สส. ในสภา ก็สะท้อนเจตนารมณ์ของประชาชน แต่ถ้าแบ่งโควตาให้ สว. ซึ่งไม่มีที่มาโดยตรงจากประชาชน จะทำให้ตัวแทนที่ถูกแต่งตั้งจากสภามีสัดส่วนที่ไม่สอดคล้องกับความคิดที่มีในสังคม ดังนั้นหากต้องการให้รัฐสภาแต่งตั้ง ขอเสนอให้แต่งตั้งตามสัดส่วนพรรคการเมืองที่ได้ สส. ในสภา และหากจำเป็นต้องคิดไว้ควรอยู่ในจำนวนที่น้อยมากจริง ๆ

ในประเด็นเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน ตนไม่คิดว่าทางออกคือการทำให้ทุกอย่างเป็นหน้าที่ หากการมีส่วนร่วมทางการเมืองมาจากการบังคับก็ไม่มี ความหมาย การปลดล็อกให้ผู้เล่นทางการเมืองมีเสรีภาพ สามารถทำการรณรงค์ได้อย่างเต็มที่ เป็นหน้าที่หลักของ กกต. ซึ่งสำคัญกว่า

นิกร จ่านง: ทึ่งทำยว่า บางพรรคการเมืองมีข้อกังวลต่อพ.ร.บ. ฉบับแก้ไข โดยมีคำถามว่าร่างที่จะนำเข้าไปในวันที่ 18 มิ.ย. นี้ เป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ เห็นได้ว่ามีหลายจุดที่ต้องระมัดระวัง ซึ่งต้องเรียนว่าทาง ครม. ได้ส่งเรื่องไปยังกฤษฎีกาเพื่อพิจารณาแล้ว โดยกฤษฎีกาชี้ว่า เป็น โดยอ้างจากปี 2563 นิกรกล่าวว่าตนศึกษาโดยละเอียดแล้ว ในการแก้ไข หากทำในรูปแบบเดิม เนื่องจากกรณีการศึกษาเพื่อจัดทำรัฐธรรมนูญ เป็นกรณีการร่วมระหว่างสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภา ซึ่ง เดิม สว.มี 250 คน แต่สว.ชุดใหม่ มี 200 คน จะขัดกันแล้วดำเนินการต่อไม่ได้

หากเลือกทำเป็น พ.ร.บ. แก้ไข แล้วนำเข้าพิจารณา แม้เร็วกว่าแต่เสียงถูกร้องเรียน ภายหลังจากพิจารณาได้ข้อสรุปว่า ตามที่กฤษฎีกาให้ความเห็นมานั้น คนที่ชี้ว่ากฎหมายเป็นฉบับแก้ไขหรือไม่คือกรม. โดยไม่ต้องถามกฤษฎีกาอีกครั้ง หาก กรม. ตัดสินว่าเป็นกฎหมายปกติ จะตรงกับทางที่พิธีกรรมเสนอไว้ นำเข้าสภาได้

ประเด็นเรื่องมาตรา 256 หากจะเอาสรร. จากการเลือกตั้งทั้งหมด อาจทำให้ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยขวางได้ ต้องให้พื้นที่เขาได้หายใจ คล้ายมาจากการเลือกตั้งเกือบทั้งหมด อาจมาจากกลุ่มอาชีพ 8 คน แล้วให้สภามีมติรับเท่านั้น นอกนั้นมาจากการเลือกตั้งของประชาชน แบบนี้จะดีกว่าต้องระวังจุดอ่อนแหลม ควรผลักดันให้เกิดขึ้นได้ก่อน ตนไม่ใช่ นักกฎหมาย จึงสนใจผลักดันให้สำเร็จเท่านั้น สุดท้ายขอฝากสถาบันพระปกเกล้ากับมูลนิธิฯ ว่า เมื่อ พ.ร.บ. บังคับใช้แล้ว พ.ร.บ. ประชามติ ได้กำหนดให้หน่วยงานที่รับผิดชอบทำข้อมูลให้ประชาชน ซึ่งได้พูดคุยไปแล้วในทำเนียบ โดยผู้มีหน้าที่จัดทำคือรัฐบาล ต้องขอเชิญให้พระปกเกล้าช่วยในการจัดทำด้วย

ปิดการสัมมนา โดย Dr.Céline-Agathe Caro

ขอขอบคุณที่ให้เกียรติในการกล่าวปิดท้ายเวทีสัมมนาครั้งนี้ ในนามของมูลนิธิคอนราด อาเดนาัวร์ ขอขอบคุณที่สนใจเข้าร่วมพูดคุยในเวทีที่จัดโดยพันธมิตรของเรา สถาบันศึกษาพัฒนาประชาธิปไตย (iDS) และสถาบันพระปกเกล้า ขอขอบคุณ ดร.ประเสริฐที่ทำงานร่วมกันมาหลายปี ขอขอบคุณคุณจตุรนต์สำหรับการสนับสนุนกิจกรรมของ iDS และการเข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ มูลนิธิคอนราด อาเดนาัวร์ ได้ดำเนินงานในประเทศไทยเป็นเวลากว่า 40 ปี หนึ่งในงานของเราคือการส่งเสริมประชาธิปไตยและหลักนิติธรรมในประเทศไทยร่วมกับพันธมิตร ทั้งรัฐสภา รัฐบาล มหาวิทยาลัย และภาคประชาสังคม ดังนั้นหวังว่าการสนทนาในวันนี้จะมีส่วนช่วยสร้างการสนทนาในประเทศไทย เพื่อที่เมื่อสิ้นสุดการลงประชามติและกระบวนการแก้ไขเพิ่มเติม จะนำมาสู่ผลลัพธ์ที่ดีต่อทุกคน โดยเคารพเจตจำนงตามเสียงส่วนใหญ่ของประชาชน จากที่ได้รับฟังความคิดเห็นและมุมมองที่หลากหลายในวันนี้ ท้ายที่สุดจะนำมาซึ่งฉันทามติต่อไป



iDS
Institute of Democratization Studies
สถาบันศึกษาระบบการปกครองไทย

 **KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG**